

รายงานฉบับสมบูรณ์

เรื่อง การฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้โดยวิธี
ชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ อ.ไชยปราการ

ดำเนินงานโดย

นางสาวพวงทอง ว่องไว และคณะ

กันยายน 2546

รายงานฉบับสมบูรณ์

เรื่อง การฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้โดยวิถี
ชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ อ.ไชยปราการ

ดำเนินงานโดย

นางสาวพวงทอง ว่องไว	หัวหน้าโครงการวิจัย
นางสาวรสริน วงศ์คำปัน	นักวิจัยชุมชน
นายกำพล ทองสมัคร	นักวิจัยชุมชน
นางสาวมานิตา ดีสนุก	นักวิจัยชุมชน
นายยาใจ จะแสง	นักวิจัยชุมชน
นายสมบูรณ์ ดุแสง	นักวิจัยชุมชน

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้โดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบ กลุ่มน้ำแม่ทะลบ มีวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันประกอบไปด้วย คนพื้นที่สูง และคนพื้นที่ราบ กลุ่มน้ำแม่ทะลบ องค์การบริหารส่วนตำบลและหน่วยงานราชการ ในการดำเนินการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ตำบลแม่ทะลบ การศึกษาในครั้งนี้ได้ใช้ระยะเวลาในการดำเนินงานเพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ปี 2544 - 2546 โดยได้การศึกษาสำรวจข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ รวมทั้งองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตในการจัดการป่า โดยเน้นการนำเอาวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบกลุ่มน้ำแม่ทะลบมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานแก้ไขปัญหากล่าว เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวางแผนในการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้โดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบกลุ่มน้ำแม่ทะลบ

ซึ่งผลการศึกษาโดยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวข้องกับทรัพยากรกลุ่มน้ำแม่ทะลบนั้นพบว่าตำบลแม่ทะลบเป็นทิวเขาของผืนน้ำที่ทอดยาวตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นต้นน้ำของแม่น้ำฝาง น้ำกก และน้ำลาว พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาที่มีความสูงสลับกับอยู่ทางทิศตะวันออกซึ่งติดกับจังหวัดเชียงราย ส่วนที่เหลือจะเป็นที่ราบลุ่มที่ใช้ในการเพาะปลูกและทำสวน ซึ่งมีอาณาเขตทิศเหนือติดกับ อำเภอฝาง ทิศใต้ติดกับ ตำบลศรีดงเย็น ทิศตะวันออก ติดกับ อำเภอฝาง และอำเภอแม่สรวย จ.เชียงราย ทิศตะวันตกติดกับ ตำบลปงคำ ในตำบลแม่ทะลบมีประชากรจำนวนหมู่บ้านในการปกครอง 10 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,762 ครัวเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 6,764 คน มีน้ำตก 10 แห่ง มีหนองน้ำ 6 แห่ง มีลำห้วย 15 แห่ง คลอง 6 แห่ง มีพื้นที่ทั้งตำบลรวม 450,357 ไร่ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ประกอบไปด้วยชนบนพื้นที่สูงได้แก่ชาวเขาเผ่าลาหู่ ลีซอ คนพื้นที่ราบเป็นคนพื้นเมือง ประกอบอาชีพการทำไร่ ทำสวน ได้แก่ การปลูกข้าว มันฝรั่ง กระเทียม หอมแดง ข้าวโพด พริก และมีสภาพปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดกับทรัพยากรธรรมชาตินั้นประกอบไปด้วย

1. การลักลอบตัดไม้เพื่อการค้า
2. การบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตร
3. ราษฎรขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากร
4. ขาดการประชาสัมพันธ์
5. เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่เพียงพอ

6. ปัญหาแหล่งน้ำขาดการดูแล
7. ขาดแหล่งน้ำในฤดูแล้ง
8. ขาดการติดตามผลการดำเนินงาน
9. วัฒนธรรมประเพณีขาดการส่งเสริมและดำเนินการ
10. การขาดการประสานงานระหว่างงานที่เกี่ยวข้อง
11. ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

ดังนั้นจึงได้ร่วมกันศึกษาวิถีชีวิตหรือองค์ความรู้ในด้านการจัดการทรัพยากรวิถีชีวิตหรือองค์ความรู้ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่โดยพบว่า ประชาชนในพื้นที่ได้มีการจัดการในชีวิตประจำวันมาตั้งแต่อดีตกาลแล้ว โดยพบว่าในเรื่องของการเพาะปลูกนั้นชาวเขามีการปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อให้ดินได้มีการพักและให้พืชได้แปรสภาพเป็นปุ๋ยให้กับดิน รวมทั้งการจัดตั้งกฎระเบียบในการตัดต้นไม้ที่ในบริเวณแหล่งต้นน้ำ การจัดระบบน้ำนั้นได้มีการวางระบบการจัดการน้ำในรูปเหมืองฝาย ส่วนการฟื้นฟูนั้นได้มีหลักศาสนาใช้ในการป้องกัน เช่นการประกอบพิธีการบวชป่า และการปลูกป่า การจัดแบ่งพื้นที่ป่าใช้สอยและป่าต้นน้ำ หรือการประกอบพิธีการขอฝนในกรณีที่ฝนไม่ตกตามฤดูกาล และการเลี้ยงผีตามไร่นาหรือเหมืองฝาย ดังนั้นจึงได้นำเอาความรู้ที่มีอยู่มาสู่แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรโดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบประกอบไปด้วย

1. แนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบ
2. แนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรตำบลแม่ทะลบซึ่งประกอบไปด้วย การอนุรักษ์การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์
3. แนวทางการดำเนินงานสร้างกลไกในการดำเนินงาน

ซึ่งผลจากการดำเนินงานพบว่า การดำเนินการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบสามารถดำเนินงานได้ แต่ในการดำเนินงานนั้นจะต้องให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีกระบวนการดูแลรักษาทรัพยากรอยู่แล้วเพียงแต่ขาดโอกาสในการดำเนินงานรวมทั้งยังขาดการดำเนินงานร่วมกันในทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นรายงานวิจัยฉบับนี้จึงเสนอรวบรวมประสบการณ์การดำเนินงานที่ผ่านโดยคาดหวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ	ก-ข
สารบัญ	ก-ง
สารบัญตาราง	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาของโครงการ	1
1.2 วัตถุประสงค์	2
1.3 คำถามการศึกษาวิจัย	3
1.4 ขอบเขตการศึกษาวิจัย	3
1.5 ผลการทบทวนเอกสาร	3
บทที่ 2 วิธีการวิจัย	26
2.1 พื้นที่การศึกษาวิจัย	26
2.2 แหล่งข้อมูลการศึกษาวิจัย	26
2.3 เครื่องมือและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	27
2.4 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	27
2.5 ขั้นตอนของการดำเนินการศึกษาวิจัย	27
บทที่ 3 สถานการณ์และสภาพปัญหาทรัพยากรตำบลแม่ทะลบ	31
3.1 ข้อมูลชุมชน	31
3.2 สถานการณ์ของสายน้ำแม่ทะลบและทรัพยากรป่าตำบลแม่ทะลบ	34
3.3 ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติในตำบลแม่ทะลบ	37
บทที่ 4 ข้อมูลภูมิปัญญา / องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากร	47
4.1 แนวคิดการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้ โดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ	47
4.2 องค์ความรู้ในการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้ โดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ	48

สารบัญต่อ

หน้า

4.3 แนวทางการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดย วิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ	51
บทที่ 5 กระบวนการและกลไกการแก้ไขปัญหา	56
5.1 กระบวนการและการสร้างกลไกการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและบริหารจัดการ ทรัพยากรป่าไม้ โดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ	56
บทที่ 6 ผลการทดลองฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรป่าตำบลแม่ทะลบ	59
บทที่ 7 สรุปและข้อเสนอแนะ	77
บรรณานุกรม	81
รูปการดำเนินกิจกรรม	84
ภาคผนวก	88
ประวัติทีมวิจัย	100

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลประชากรในตำบลแม่ทะลบ	33
ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลพื้นที่ปลูกอาศัยในตำบลแม่ทะลบ	33
ตารางที่ 3 แสดงข้อมูลแหล่งน้ำในตำบลแม่ทะลบ	37
ตารางที่ 4 แสดงข้อมูลประเภทไม้ยืนต้นในตำบลแม่ทะลบ	39
ตารางที่ 5 แสดงข้อมูลประเภทพืชล้มลุกในตำบลแม่ทะลบ	40
ตารางที่ 6 แสดงข้อมูลประเภทไม้สมุนไพรในตำบลแม่ทะลบ	42
ตารางที่ 7 แสดงข้อมูลด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในตำบลแม่ทะลบ	45

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของโครงการ

ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 ที่ได้มีการมุ่งเน้นการส่งเสริมและการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเพื่อพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเป็นสินค้าส่งออกซึ่งนับเป็นสาเหตุของการทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เห็นชัดเจนที่สุด ได้แก่ การทำลายป่าไม้เพื่อนำเอาพื้นที่ป่าไม้มาเป็นพื้นที่ทางการเกษตร และผลจากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่างๆ ในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบทางด้านของสภาพอากาศที่มีความแปรปรวน สภาพของพื้นดินที่ขาดความสมบูรณ์ และปัญหาด้านสุขภาพของประชาชนที่ได้รับจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตร

ตำบลแม่ทะลบ เป็นตำบลหนึ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ มีประชากรร้อยละ 60 เป็นชนพื้นราบ ร้อยละ 40 เป็นชาวเขาไม่มีสัญชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยลาลู ลีซอ อาศัยอยู่ในแหล่งต้นน้ำและประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

ตลอดระยะเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมาพบว่า ปริมาณของน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาตินั้นมีปริมาณลดลงเป็นอย่างมากอันเนื่องมาจากสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเผาป่าเพื่อการสักร้าง การเก็บพืชที่เป็นแหล่งในการดูดซับน้ำมาขาย หรือการขายพื้นที่เพื่อใช้ในการทำไร่ของชาวเขา อันเนื่องมาจากความต้องการทั้งในเรื่องรายได้ที่ต้องมาเลี้ยงดูครอบครัว ซึ่งส่งผลทำให้ปริมาณของน้ำในแหล่งต้นน้ำแม่ทะลบนั้นมีปริมาณลดลงได้อย่างชัดเจน โดยพบว่าปริมาณของน้ำได้มีปริมาณลดลงมากซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ เกอดิดที่ผ่านมานั้นชาวเขาจะมีน้ำใช้ตลอดทั้งปีและในปัจจุบันนี้จะพบว่าในเดือนฤดูแล้งแหล่งน้ำจะแห้งทำให้ชาวเขาไม่มีน้ำใช้ รวมทั้งชาวบ้านพื้นราบก็ได้รับความเดือดร้อนโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่มีน้ำใช้ในการเกษตรยิ่งไปกว่านั้นจะพบว่าแหล่งน้ำแม่ทะลบซึ่งเป็นแหล่งต้นกำเนิดของสายน้ำฝางที่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำกก ที่อำเภอแม่อาว ซึ่งเป็นสายน้ำหลักที่ใช้ในการทำเกษตรของชาวบ้าน 3 อำเภอ คือ อำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และอำเภอแม่อาวได้เริ่มมีปริมาณน้ำลดลง จนเป็นเหตุที่ทำให้ชาวบ้านที่ใช้น้ำในการทำเกษตรต่างประสบกับปัญหาในเรื่องของน้ำเช่นเดียวกัน (ข้อมูลจากการประชุมวิเคราะห์ปัญหาเรื่องน้ำทางการเกษตรในตำบลเมืองเดือน พฤษภาคม 2543)

สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นพบว่ายังไม่พบการดำเนินการแก้ไขปัญหานี้อย่างถูกต้อง นอกจากการบ่งประเด็นกล่าวโทษที่ว่าชาวเขาเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นต้นเหตุก่อให้เกิดความเดือดร้อน บางครั้งมี

นโยบายที่จะย้ายเขาออกจากป่าและไม่มีที่อยู่ให้ ทำให้ชาวเขาหลายหมู่บ้านไม่มีทางออกในการดำเนินชีวิตต้องเข้าไปสู่ระบบในการค้าขายในที่สุด

ดังนั้นเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหานี้จึงได้มีการประสานงานกับองค์กรเครือข่ายชาวเขา 5 หมู่บ้าน คณะครูการศึกษาออกโรงเรียน องค์กรพัฒนามอแกน บุคลากรองค์การบริหารส่วนตำบล ได้มาร่วมกันในการดำเนินงานเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในนามคณะผู้ทำการวิจัยชุมชน โดยทีมวิจัยดังกล่าวได้มีแนวคิดที่จะดำเนินการศึกษาวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรและการหาความร่วมมือระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบล เครือข่ายชาวเขา และประชาคมบนพื้นที่ราบในการหารูปแบบหรือมาตรการ ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งต้นน้ำโดยใช้วิถีชีวิตหรือองค์ความรู้พื้นบ้านมาดำเนินงานดังกล่าว ด้วยการหาวิธีการในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนร่วมกันระหว่างชาวเขาล่าหูกและประชาชนพื้นราบ จะเป็นประโยชน์ต่อองค์การบริหารท้องถิ่นในการวางแผนแก้ไขปัญหานี้และให้การช่วยเหลือที่ถูกต้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป รวมทั้งบนพื้นที่ราบและบนพื้นที่สูงจะได้เรียนรู้และทราบถึงผลกระทบ และเกิดความตระหนักในการเข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น รวมทั้งจะเป็นการเชื่อมประสานองค์กรชาวเขาและคนพื้นราบเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ปัญหาร่วมกันรวมทั้งดำเนินการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในรูปแบบการออกกฎระเบียบในการบริหารดูแลป่าที่มีอยู่ร่วมกัน เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหานี้และก่อให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินงานอย่างแท้จริงและเหมาะสมกับท้องถิ่น รวมทั้งจะเป็นรูปแบบในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อแนวทางที่ได้รับไปปรับใช้ในพื้นที่ที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกับพื้นที่ตำบลแม่ทะลบต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อประเมินสภาพภาพและจัดระบบข้อมูลแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ตำบลแม่ทะลบ อำเภอไชยปราการ
2. เพื่อจัดทำแผนการบริหารทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้วิถีชีวิตของร่วมกันคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ
3. เพื่อค้นหา กลไกความร่วมมือระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กลุ่มเครือข่ายผู้นำชาวเขา 5 หมู่บ้านและองค์กรชาวบ้านพื้นที่ราบตำบลแม่ทะลบในการแก้ไขปัญหานี้แหล่งต้นน้ำแม่ทะลบ
4. เพื่อศึกษาหา รูปแบบและแนวทางในการดำเนินงานแก้ไขปัญหานี้ป่าต้นน้ำ

คำถามการวิจัย

1. กลไกการสร้างความร่วมมือระหว่างชาวเขาและคนพื้นราบในการร่วมกันแก้ไขปัญหาแหล่งต้นน้ำแม่ทะลบเป็นอย่างไร
2. รูปแบบอย่างไรในการจัดทำแผนการบริหารทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมภายใต้วิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างไร

ขอบเขตเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้อง

องค์การบริหารส่วนตำบล เครือข่ายชาวเขาและคนพื้นที่ราบในตำบลแม่ทะลบร่วมกันสำรวจทรัพยากรในชุมชน เช่น ข้อมูลแหล่งน้ำ การทำเกษตร ประชากร การเลี้ยงสัตว์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ป่า สมุนไพร พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่ป่าสงวน วัฒนธรรม องค์ความรู้พื้นบ้าน เพื่อหามาตรการในการฟื้นฟูสภาพป่าปลูกป่าไม้แหล่งต้นน้ำแม่ทะลบที่เหมาะสมและเป็นไปได้ในการดำเนินงาน รวมทั้งการร่วมกันวางแผนการบริหารจัดการป่าต้นน้ำโดยใช้องค์ความรู้พื้นบ้านทั้งชาวเขาและชาวพื้นราบ ตลอดจนเพื่อเป็นการหารูปแบบในการดำเนินงานฟื้นฟูป่าต้นน้ำต่อไป

ผลการทบทวนเอกสารข้อมูล

ทรัพยากรธรรมชาตินับได้ว่าเป็นสิ่งที่มีมาตั้งแต่การเกิดโลก เนื่องจากทรัพยากรนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์นำมาใช้ในการอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิต ประกอบด้วยปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่สำคัญได้มีการนำเอาทรัพยากรมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยและหมดเกลี้ยง จนเป็นผลทำให้ในปัจจุบันทรัพยากรมีจำนวนลดน้อยลงไปมากจนอยู่ในขั้นที่บ่าเป็นห่วง อันเนื่องมาจากมนุษย์มักไม่สนใจในการรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบต่อให้แก่มนุษย์เอง ไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ฝนแล้ง น้ำท่วม การขาดแคลนอาหาร สภาพดินเสื่อม และหากยังไม่ได้รับการดำเนินการแก้ไขในไม่ช้าทรัพยากรเหล่านี้ก็จะหมดไป แล้วมนุษย์จะอยู่ได้อย่างไร

1. สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์

ภูมิประเทศของภาคเหนือตอนบนประกอบด้วยเทือกเขาสลับซับซ้อน เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มขุนเขาใหญ่หิมาลัย ที่มีอาณาเขตตั้งแต่ตอนเหนือของประเทศพม่าถึงตอนใต้ของประเทศปากีสถาน ติดต่อกันมาทางตะวันออกบริเวณพรมแดนอินเดีย และจีน โดยมีประเทศเนปาล และภูฏาน อยู่บนบางส่วนของขุนเขา และยาวเรื่อยมาทางตอนเหนือของประเทศเมียนมาร์ จากนั้นส่วนหนึ่งแยกขึ้นเหนือไปทางตอนใต้ของประเทศจีน และส่วนหนึ่งแยกลงสู่ทางใต้ลงสู่ทางตอนเหนือของประเทศไทย เทือกเขาที่ต่อเนื่องจากเทือกเขาหิมาลัย สู่ทางทิศเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประกอบด้วยเทือกเขารุ่นเก่ามีอายุประมาณ 10 ล้านปี เป็นเทือกเขาที่มีขนาดไม่สูงใหญ่มากนัก และบริเวณเปลือกโลกส่วนที่ค่อนข้างสงบตัว กล่าวคือ ไม่เกิดแผ่นดินไหว และภูเขาไฟระเบิด ในส่วนของเทือกเขาที่อยู่ทางเหนือของประเทศไทย ประกอบไปด้วยคือ

(1) ทิวเขาแดนลาว ที่เป็นทิวเขาจากเหนือลงใต้ จากตอนใต้ของประเทศจีนต่อเนื่องผ่านด้านตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศเมียนมาร์ และต่อมาในประเทศไทยด้านตะวันตกเฉียงเหนือของภาคเหนือ บริเวณอำเภอแม่เฒ่า และ ผัง จังหวัดเชียงใหม่ ที่คดอย่างขาง และคดอย่างห่มปก และยาวตามชายแดนภาคตะวันตกเฉียงเหนือของภาคเหนือ บรรจบกับเทือกเขาถนนธงชัย บริเวณคอกสามหมื่น อำเภอเชียงดาว และกิ่งอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่และอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน และบางส่วนทอดยาวไปตามพรมแดนไทย-เมียนมาร์ บริเวณทิศเหนือ และตะวันตกของจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมเป็นระยะทางในประเทศไทยประมาณ 120 กิโลเมตรและมียอดเขาที่มีความสำคัญคือ คอยผ้าห่มปก (สูง 2,285 เมตร จากระดับน้ำทะเล) เทือกเขาแดนลาวเป็นต้นสายสำคัญในประเทศไทย คือ แม่น้ำปาย กก แดง และแม่น้ำปิงตอนบน (บริเวณอำเภอเชียงดาว)

(2) เทือกเขาถนนธงชัย เทือกเขาที่อยู่ทางทิศตะวันตกของภาคเหนือ โดยสุภชัย และคณะ (2539) กล่าวว่า เอกเขาวางตัวสามแนวขนานกันจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ ได้แก่ แนวตะวันตก ที่เป็นพรมแดนระหว่างไทยและเมียนมาร์ โดยเป็นต้นน้ำ แม่น้ำยวม ปาย และ เมย แนวกลาง ที่เป็นแนวกันระหว่างจังหวัดเชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน และตาก บรรจบกับแนวตะวันตกที่อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก โดยเป็นต้นน้ำ แม่น้ำยวม ปาย และแจ่ม และแนวตะวันออก ประกอบด้วยเขาที่เป็นแนวที่ผ่านกลางอำเภอเชียงดาว และต่อลงมาถึงแนวรอยต่อระหว่างอำเภอแม่แจ่ม กับอำเภอแม่แตง สะเมิง สันป่าตอง และฮอด จังหวัดเชียงใหม่ แนวนี้มีเทือกเขาที่สำคัญคือ เทือกเขาสุเทพ - ดินทานนท์ และเทือกเขาเชียงดาว ประกอบด้วยยอดเขาที่มีความสำคัญคือ คอยอินทนนท์ (สูงประมาณ 2,565 เมตร จากระดับน้ำทะเล) คอยบุย (สูงประมาณ 2,560 เมตร จากระดับน้ำทะเล) และคอยเชียงดาว (สูงประมาณ 2,190 เมตร จากระดับน้ำทะเล) โดยเฉพาะคอย

เชียงดาวเป็นภูเขาหินปูนทั้งลูก แนวเทือกเขานี้เป็นแหล่งต้นน้ำ แม่น้ำแม่แจ่ม ขาน แม่ริม วัง แม่ ตื่น แดง และแม่น้ำปิงตอนบนเทือกเขาทั้งสามบรรจบกันแล้วทอดตัวยาวไปบรรจบเทือกเขา ตะนาวศรี ที่อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

(3) เทือกเขาฝิปันน้ำ เทือกเขานี้เริ่มจากบริเวณคอยาวัย สันแบ่งระหว่างอำเภอไชยปราการ และอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ทอดตัวไปทางทิศทางตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำแม่น้ำปิงตอนบนผ่านเส้นทางสายเชียงใหม่ - ฝาง บริเวณคอยาวัยโท อำเภอเชียงดาว ทอดยาวไปตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านคอย้าง และคอยหางสอย ซึ่งเป็นสันปันน้ำแม่น้ำฝาง กก และลาว ที่เป็นแม่น้ำสาขาแม่น้ำปิง เทือกเขาฝิปันน้ำวกกลางได้ผ่านคอยฝิปันน้ำ หรือคอย นงแก้ว ถึงคอยไ้ ที่เป็นสันแบ่งอำเภอพร้าว กิ่งอำเภอแม่วาง และคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา และ อำเภอแจ้ห่ม และอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำจ๊ด และทวง (ที่เป็น ลุ่มน้ำสาขามแม่ปิง) แม่น้ำวัง ลาว และอิง แนวนี้บางส่วนทอดยาวลงสู่ทางทิศใต้ประกอบด้วย เทือกเขาขุนตาล เป็นสันแบ่งจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง มียอดเขาขุนตาลเป็นยอดเขาสูง สุดบางส่วนแนวทิศทางทอดตัวไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และเหนือ ผ่านกั่มนันท และทอด ตัวไปตามทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านถนนพหลโยธิน ที่กิโลเมตรที่ 117 จากจังหวัดลำปาง แบ่ง เขตจังหวัดลำปาง และพะเยา และวกขึ้นเหนือ และทิศตะวันออกผ่านคอยผาจอม ไปจดเทือกเขา หลวงพระบาง เทือกเขาในช่วงนี้เป็นแหล่งต้นน้ำวัง ขม น่าน เทือกเขาฝิปันน้ำความยาวประมาณ 400 กิโลเมตร ประกอบด้วยยอดเขาสูงได้แก่ คอยผาจ้อ (สูงประมาณ 2,010 เมตร จากระดับน้ำ ทะเล) และคอยผาจอม (สูงประมาณ 1,740 เมตร จากระดับน้ำทะเล) เทือกเขาฝิปันน้ำนับว่าเป็น เทือกเขาที่มีความสำคัญมหต่ภูมิภาคนี้อยู่ กล่าวคือเป็นต้นน้ำสายสำคัญของประเทศ และ เทือกเขาทั้งเทือกอยู่ในแผ่นดินไทย โดยที่ไม่มีพรมแดนประเทศเพื่อนบ้าน การจัดการเทือกเขา แห่งนี้ไม่มีความจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากประเทศเพื่อนบ้านเหมือนเทือกเขาอื่น

(4) เทือกเขาหลวงพระบาง เทือกเขานี้เริ่มจากริมแม่น้ำโขงฝั่งขวาในเขตตำบลแม่วงยบ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เป็นแนวยาวลงไปทางทิศใต้ เป็นสันแบ่งเขตแดนไทย กับลาว จนถึงภูเมียง หรือยอดคาวัยนหมันในเขตตำบลเด่นเหล็ก อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรดิษฐ์ ยาว ประมาณ 450 กิโลเมตร ยอดเขาสูง คือ คอยภูเมียง (สูงประมาณ 2,300 เมตร จากระดับน้ำ ทะเล) ภูคอยดาว (สูงประมาณ 2,100 เมตร จากระดับน้ำทะเล) และคอยหลวงพระบาง (สูง ประมาณ 2,100 เมตร จากระดับน้ำทะเล) เป็นแหล่งต้นน้ำในเขตประเทศลาวที่ไหลลงสู่แม่น้ำ โขง และแม่น้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำวัง ขม และน่าน

ภาคเหนือตอนบนประกอบด้วยพื้นที่ประมาณ 85,900 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1 ใน 5 ของพื้นที่ทั้งประเทศ ระหว่างเส้นรุ้งที่ 17-20 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 97-101 องศาตะวันออก ประกอบด้วย 8 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง แพร่ น่าน ลำพูน พะเยา และแม่ฮ่องสอน มีความลาดชันประมาณ 35 เปอร์เซ็นต์ เป็นพื้นที่ราบประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ที่ดอนประมาณ 17 เปอร์เซ็นต์ และที่สูงประมาณ 73 เปอร์เซ็นต์ (กรมพัฒนาที่ดิน . 2524 : หน้า 27)

การใช้ประโยชน์ที่ดินในภูมิภาคนี้โดยเฉพาะที่ราบ บริเวณที่เนินดลิ่งริมแม่น้ำส่วนใหญ่ถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัย และปลูกลำไยเป็นพืชหลัก นอกจากนั้นปลูกพืชอื่นเป็นพืชเสริม เช่น ยาสูบ และผักต่าง ๆ บริเวณที่ราบหุบเขาถูกใช้เป็นที่นาปลูกข้าวในฤดูฝนโดยเฉพาะข้าวเหนียวที่เป็นอาหารหลักของคนในภาคเหนือ ใช้น้ำจากระบบชลประทานหลวง และชลประทานราษฎร์ที่อยู่ทั่วไปสลับกับการปลูกข้าวนาปรัง กระเทียม หอมหัวใหญ่ หอมแดง ถั่วเหลืองมันฝรั่ง พริก ข้าวโพด และพืชผักอื่น ๆ

บริเวณเนินเขา ถูกใช้ในการปลูกป่าเศรษฐกิจ โดยเฉพาะไม้สัก ซึ่งมีทั้งที่ดำเนินการโดยเกษตรกรและหน่วยงานของรัฐ หรือปล่อยให้ป่านาธรรมชาติ โดยชนิดของป่าประกอบด้วยป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ อย่างไรก็ตาม ป่าในที่เนินเขามักเสื่อมโทรมเนื่องจากราษฎรมักบุกรุกเข้าไปใช้ประโยชน์ ตัดไม้ และหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด ดอก ผล และใบไม้เป็นอาหาร มลพิษเป็นรายได้เสริม ในบางแห่งใช้ปลูกต้นจามจุรีเพื่อเลี้ยงผึ้ง และเป็นที่พักสัตว์เลี้ยงจำพวก วัวควาย ในช่วงฤดูหนาว พื้นที่บางส่วนใช้ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ข้าวไร่ ยาสูบ ถั่วเหลือง อ้อย สับปะรด มันเทศ หรือ มันสำปะหลัง หรือบางพื้นที่ใช้ปลูกพืชสวนเช่น มะม่วง ส้มเขียวหวาน มะขามหวาน ลิ้นจี่ และกล้วย

พื้นที่สูง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบเขาเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ มีบางส่วนเป็นป่าสน ในอดีตพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งถูกใช้ในการทำไร่ฝิ่น ปลูกข้าวไร่ และข้าวโพดอาหารสัตว์ ในปัจจุบันพื้นดินเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกปล่อยให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า กลายเป็นทุ่งหญ้าคา สาบหมาก หรือเฟิร์นต่าง ๆ ขึ้นทดแทน ง่ายต่อการเกิดไฟป่าในฤดูแล้ง และเป็นการยากต่อการทดแทนทางธรรมชาติที่ทำให้กลับคืนเป็นป่าไม้เหมือนเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริให้ กองอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ ดำเนินการปลูกป่าเพื่อปรับปรุงต้นน้ำ ในปี พ.ศ. 2515 ในระยะแรกของการดำเนินงาน ได้มีความพยายามปลูกไม้ดั้งเดิมของป่าดิบเขาโดยเฉพาะไม้ตระกูลก่อ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ จนต้องเปลี่ยนมาปลูกสนสามใบ ซึ่งทำให้การปลูกป่าเป็นไปได้ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องป้องกันไฟป่าเป็นอย่างดีเช่นกัน เพราะว่าดินสนดอยงาช้างเมื่อถูกไฟป่า ในขณะที่พื้นที่บางส่วนถูกใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น เช่น กระหล่ำปลี มะเขือเทศ มันฝรั่ง ของ

และหอมหัวใหญ่ โดยขบวนการอนุรักษดินและน้ำ และควบคุมการใช้สารเคมีที่เป็นพิษภัยต่อสิ่งแวดล้อมในดิน น้ำ และบรรยากาศ บางส่วนเกษตรกรบนที่สูงยังคงดำรงวิถีชีวิตอย่างเดิม โดยการทำไร่หมุนเวียน บางครอบครัวปลูกพืชผสมผสานในลักษณะไร่หมุนเวียน ส่วนในพื้นที่ภูเขาแถบ ๆ ตั้งแต่ที่ตอนไปจนถึงสูงถูกใช้ในการทำนาขั้นบันได ในพื้นที่ภูเขาแถบ ๆ เกษตรกรสามารถควบคุมน้ำได้ โดยระบบชลประทานพื้นบ้าน สำหรับพันธุ์ข้าวก็เป็นข้าวพื้นเมืองที่ทนต่ออากาศหนาวเย็น

2. การแบ่งลักษณะของกลุ่มน้ำ

พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 หมายถึงพื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรสงวนไว้เป็นต้นน้ำลำธาร เป็นพื้นที่สูงหรือตอนบนของลุ่มน้ำส่วนใหญ่เป็นเทือกเขา ที่ประกอบไปด้วย ภูเขา หน้าผา ยอดเขาแหลม และ/หรือร่องน้ำมาก ส่วนใหญ่ปกคลุมไปด้วยป่าดงดิบ ป่าดิบเขา หรือป่าสนเขา ส่วนใหญ่มีความลาดชันเฉลี่ยประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์และประกอบไปด้วยลักษณะทางธรณีวิทยา และลักษณะทางภูมิวิทยาที่ง่ายต่อการพังทลาย

พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 2 หมายถึงพื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรสงวนไว้เป็นต้นน้ำลำธารในระดับรองลงมา และสามารถใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมสำคัญ เช่นการทำไม้ และเหมืองแร่เป็นต้น เป็นพื้นที่ภูเขาที่มีลักษณะมน และมีความกว้างไม่มากนัก หรือเป็นบริเวณลาดเขาที่มีแนวลาดเทปานกลาง ประกอบไปด้วยร่องน้ำค่อนข้างกว้าง สภาพป่าเป็นป่าดงดิบที่ลูกยาง หรือเป็นป่าเสื่อมสภาพ แต่ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง และ/หรือ ป่าเบญจพรรณมีความลาดชันโดยเฉลี่ยระหว่าง 30 - 35 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีวิทยาที่ประกอบไปด้วยหิน ซึ่งง่ายต่อการขุดพังทลาย ดินพื้นถึงลึก ปานกลาง ความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลาง และสมรรถนะการพังทลายสูง

พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 3 หมายถึงพื้นที่ภายในลุ่มน้ำซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งกิจกรรมทำไม้ เหมืองแร่ และปลูกไม้ผลยืนต้น โดยส่วนใหญ่เป็นที่ดอน และลาดเนินเขา ปกคลุมด้วย หรือเคยปกคลุมด้วยป่าเบญจพรรณป่าเต็งรัง หรือป่าดงดิบ มีความลาดชันเฉลี่ยระหว่าง 25 - 35 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีประกอบด้วยหินหรือตะกอนที่ทับถม ทำให้ยากต่อการชะล้างพังทลาย

พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 4 หมายถึงพื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่สภาพป่าถูกการใช้ประโยชน์เพื่อปลูกพืชไร่ เกษตรนา หรือที่ส่งฝั่งลำน้ำที่เป็นที่ดอน ป่าที่ปกคลุม หรือป่าที่เคยปกคลุม เป็นป่าผสมผลัดใบ ป่าเต็งรัง และ/หรือป่าละเมาะ มีความลาดชันโดยเฉลี่ยระหว่าง 6 - 25 เปอร์เซ็นต์

ลักษณะทางธรณีวิทยาที่พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 3 ดินลึกถึงค่อนข้างลึก ความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างสูง และสมรรถนะการพังทลายต่ำ

พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 5 หมายถึงพื้นที่ภายในลุ่มน้ำซึ่งเป็นที่ราบหรือลุ่ม หรือเนินลาดเอียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่ปลูกถั่วเพื่อใช้ประโยชน์การเกษตร โดยเฉพาะการทำนา ป่าส่วนใหญ่อาจเป็นป่าละเมาะ ป่าเต็งรัง หรือป่าคงมีความลาดชันเฉลี่ยต่ำกว่า 5 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีเป็นพวกดินตะกอน ดินลึกถึงลึกมาก ความอุดมสมบูรณ์ของดินสูง และสมรรถนะการพังทลายต่ำ

3. ลักษณะภูมิอากาศ

ภาคเหนือตอนบนตั้งอยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือจากทะเลจีนใต้ และมรสุมตะวันออกเฉียงใต้จากอ่าวเบงกอล ที่นำความชื้นและละอองฝนจากทะเลมาตกและได้รับความแห้งแล้งและความหนาวเย็นจากมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือที่พัดมาจากประเทศจีน โดยพื้นที่อิทธิพลของลมเฉื่อยทะเลจากอ่าวไทย ในฤดูหนาวอากาศหนาวจัด เช่นเดียวกันในฤดูร้อนก็ร้อนจัดนอกจากนั้นที่สูง จะมีลักษณะพิเศษที่มีฝนตกมากเนื่องจากการที่ลมทะเลพาหอบมวลอากาศและไอน้ำ และเมื่อลอยตัวสูงขึ้นเนื่องจากภูเขาบังคับ ทำให้มวลอากาศขยายตัวและเสียพลังงานความร้อน ไอน้ำจึงกลั่นตัวเป็นหยดน้ำ และตกเป็นฝน โดยในช่วงที่ฝนตกเป็นบริเวณที่เป็นแนวหมอก ที่มองเห็นจากเมืองเชียงใหม่ ในระดับความสูงประมาณ 1,250 – 1,600 เมตร จากระดับน้ำทะเล เป็นแถบที่เป็นป่าดิบเขา การตกของฝนเนื่องจากลมท้องถิ่นเป็นสาเหตุให้เกิดสัณขมพืชป่าชนิดนี้ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ลมทะเลพาเกิดขึ้นทุกวัน แต่โอกาสที่มีฝนตกมากในช่วงฤดูฝน ที่บรรยาเคมีไอน้ำในปริมาณที่มากพอ จากการที่ได้รับอิทธิพลจากลมท้องถิ่นด้วยเช่นนี้ จึงทำให้มีฝนตกบนที่สูงมากกว่าที่ราบ

จากการรวบรวมข้อมูลทางอุตุนิยมวิทยา จากที่สถานีตรวจอากาศบริเวณสถานีวิจัยลุ่มน้ำห้วยคอกม้า คอยาขุย ใกล้กับพระตำหนักภูพิงเกล้าราชโนวสน์ ระหว่าง พ.ศ. 2509 – 2542 พบว่ามีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 78 เปอร์เซ็นต์ อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 20 องศาเซลเซียส ค่าสุดในเดือนธันวาคมประมาณ 17 องศาเซลเซียส สูงสุดในเดือนมีนาคม ประมาณ 36 องศาเซลเซียส ความเร็วเฉลี่ย 9 กิโลเมตร ต่อ ชั่วโมง และ การระเหยน้ำจากอากาศตลอดปีประมาณ 1,122 มิลลิเมตร สถานีวิจัยลุ่มน้ำดังกล่าวตั้งอยู่ในแนวที่เป็นตัวแทนของป่าดิบเขา ซึ่งเป็นบริเวณที่เป็นแนวหมอก ปริมาณความชื้นในบรรยากาศที่สูง โดยเฉพาะในป่าดิบเขาค่อนข้างสูงตลอดเวลา เพราะการปกคลุมที่หนาแน่น ในขณะที่ความเร็วของลมช้ามาก พบหยดน้ำจากหมอกประมาณ 50 มิลลิเมตร ต่อ ปี

4. ลักษณะสังคมและประชากรพื้นที่สูง

ประชากรที่อาศัยบนที่สูง มีทั้งที่เป็นชาวไทยที่อพยพไปจากพื้นราบเนื่องจากความต้องการที่ดินทำกิน และชาวเขาที่อพยพหนีภัยทางการเมือง รวมแล้วประมาณ 700,000 คน และคนไทยที่อพยพไปอยู่บนเขาส่วนใหญ่ปลูกพืชเพื่อผลิตเมี่ยงมีประมาณ 200,000 คน ส่วนชาวเขาคาดว่าน่าจะประมาณ 500,000 คน ประกอบด้วยกลุ่มใหญ่ ๆ 4 กลุ่ม ตามตระกูลภาษา คือ

- ❖ จีน - ทิเบต ประกอบด้วย ปกาเกอญอ ม้ง เย้า มูเซอ และอีเก้อ
- ❖ ออสโตรเอเชียติก ประกอบด้วย ลัวะ ว้า ละว้า ถิ่น ขมุ และผิยองเหลือ่ง
- ❖ ไทย คือ ไทยใหญ่ และไทยยอง
- ❖ จีนฮ่อ

5. สภาพทั่วไปของชาวเขา

5.1 ความเป็นมาของชาวเขา

ถ้าหากจะพิจารณาระยะเวลาของการอพยพเข้ามาอาศัยในประเทศไทยแล้วก็อาจแบ่งชาวเขาภาคเหนือของประเทศไทยออกเป็นสองพวกด้วยกัน คือ ชนชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนชาติไทย ซึ่งได้แก่พวกเอเชียตะวันออกเฉียงและชนชาติซึ่งอพยพจากพม่า จีน และลาว เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยในช่วงระยะเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ซึ่งได้แก่ชาวเขาในตระกูลทิเบต - พม่า และจีนเดิม ก่อนที่ชนชาติไทยน้อย ไทยใหญ่ และลาว จะอพยพลงมาอาศัยอยู่ในเอเชียอาคเนย์ เจ้าของถิ่นเดิมของภูมิภาคนี้ได้แก่ชนชาติในตระกูลมอญ - ขแมร หลังจากนั้นพวกเขาก็ได้ตั้งถิ่นฐานดังกล่าวได้ถูกกลืนชาติไปบ้าง บางคนได้อพยพไปทางตะวันออกเฉียงใต้ และมีบางพวกได้อพยพหลบหนีเข้าไปอาศัยอยู่ตามป่าเขา ชนพวกเหล่านี้เองได้แก่ชาวเขาในตระกูลเอเชียตะวันออกเฉียง ชาวเขาในภาคเหนือซึ่งสืบเชื้อสายจากตระกูลนี้ได้แก่พวกละว้า ขมุ ถิ่น ผิยองเหลือ่งและฮาฮ่อ กล่าวอีกนัยหนึ่งชาวเขาในตระกูลเอเชียตะวันออกเฉียงนี้ได้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนชนชาติไทย เมื่อประมาณ 2,000 ปี ล่วงมาแล้ว

ชาวเขาพวกที่สองซึ่งอพยพมาจากพม่า จีน และลาว เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยภายหลังพวกเอเชียตะวันออกเฉียงได้แก่ ชาวเขาในตระกูลทิเบต - พม่า และจีนเดิม พวกแรกได้รับอิทธิพลของชาวทิเบตเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพวกหลังมีคุณสมบัติโดยทั่วไปคล้ายคลึงกับชนชาติจีนอยู่มาก ถิ่นที่อยู่ดั้งเดิมของชาวเขาในตระกูลทิเบตพม่า ได้แก่อินแดนในตอนเหนือของ

พม่าและไทย สำหรับชาวเขาในตระกูลจีนเดิมนั้นเคยตั้งรกรากทำมาหากินอยู่ในมณฑลไควเจีย ยูนนาน ชุนหน่า และกวางสีในประเทศจีน ชาวเขาเหล่านั้นได้อพยพลงใต้ ผ่านดงเกี้ยว ลาว และพม่า เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย เมื่อประมาณ 100 ปี มาแล้ว

กล่าวโดยสรุปแล้วชาวเขาในประเทศไทยแบ่งออกเป็นสองพวก คือพวกที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้มาก่อนชนชาติไทย กับพวกที่เพิ่งอพยพเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อประมาณ 100 ปี ที่ผ่านมานี้เอง การแบ่งชาวเขาเป็นสองพวกเช่นนี้ เป็นการพิจารณาในแง่ระยะเวลาการอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

5.2 ลักษณะเผ่าพันธุ์ของชาวเขา

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีการเข้าไปศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในพื้นที่ของภาคเหนือของประเทศไทย ได้ให้ข้อคิดเห็นว่าหากใช้วิธีการการอพยพเป็นหลักในการแยกประเภทชาวเขาในภาคเหนือแล้ว อาจแบ่งชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทยออกเป็น 2 สาขา และใน 2 สาขาใหญ่นี้ ประกอบด้วยชาวเขาเผ่าต่าง ๆ จำนวน 20 เผ่าด้วยกัน ดังต่อไปนี้

กลุ่มชนชาติที่อพยพจากทางทิศใต้ไปสู่ภูมิภาคทางเหนือ ชนพวกนี้เรียกว่าพวกเอเชียตะวันออก หรือเรียกเป็นคำเฉพาะในวิชาชาติพันธุ์วิทยาว่า “Austro Asiatic” ตัวอย่างของชนชาตินี้ได้แก่พวกที่มีเชื้อสายเดียวกันกับเผ่าว่า (Wa) ซึ่งตกค้างอยู่ในภาคเหนือขณะนี้ สาขาของพวกนี้ซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ ละว้า ขมุ ข่าฮ่อ ถิ่น และผิวดองเหลือง

ทิศเหนือไปสู่ภูมิภาคชนชาติอพยพจากทางใต้ ชนชาตินี้ได้แก่พวก จีน - ทิเบต (Sino Tibet) ได้อพยพลงใต้ตามเส้นทางขนานกับการอพยพจากเหนือลงมาได้ของชนชาติไทยแต่มาในระดับสูงกว่า ในขณะที่ชนชาติไทยอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในที่ราบลุ่ม ชนพวกนี้ได้อพยพตามเส้นทางอันคดเคี้ยวซึ่งทำให้การเคลื่อนย้ายเป็นไปได้โดยลำบาก และได้เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย ประมาณ 100 ปี มาแล้ว พวกจีน ทิเบต แยกสาขาออกไปเป็น 2 พวก ดังต่อไปนี้

1) พวกทิเบต - พม่า (Tibeto Burman) ชนพวกนี้สืบเชื้อสายมาจากพวกโลโลโนสุ (Lolo Nosu) และมีลักษณะส่อแสดงว่าได้รับอิทธิพลของชาติเบตอยู่มาก ชาวเขาซึ่งมีเผ่าพันธุ์เดียวกันกับพวกนี้ก็คือ อีเก้อ ลีซอ มูเซอ และกะเหรี่ยง พวกมูเซอและกะเหรี่ยงยังได้แบ่งแยกเผ่าพันธุ์ย่อยลงไปอีก สำหรับพวกมูเซอนั้น ประกอบด้วย มูเซอดำ มูเซอแดง มูเซอซี มูเซอเซและส่วนพวกกะเหรี่ยงนั้นประกอบด้วยกะเหรี่ยงโปว์ กะเหรี่ยงสกอ กะเหรี่ยงบเว และดองสู

2) พวกจีนเดิม (Main Chinese) ชนชาติในตระกูลจีนเดิมนี้นี้มีความใกล้ชิดกับชนชาติจีนเป็นอย่างมาก ชาวเขาซึ่งมีเผ่าพันธุ์เดียวกันกับชนพวกนี้ได้แก่แม้ว เหว้า และจีนฮ่อ พวกแม้วนั้นมี 3 พวกด้วยกันคือแม้วดำ แม้วขาว และแม้วกวมป่า สำหรับพวกจีนฮ่อมีถิ่นที่อยู่เดิมในมณฑลยูนนาน และมณฑลอื่น ๆ ในประเทศจีน ซึ่งเพิ่งมาตั้งหลักแหล่งบนภูเขาในจังหวัดเชียงใหม่และเชียงรายเมื่อไม่นานมานี้เอง พวกนี้ไม่ควรถือว่าเป็นชาวเขาในความหมายเช่นเดียวกับพวกชาวเขาที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น พวกฮ่อที่มีอาชีพและการศึกษาทุกระดับและหลายคนได้เข้ามาอยู่บางจังหวัดในภาคเหนือของไทยนานแล้ว และได้แต่งงานกับคนพื้นเมืองมีลูกหลานที่ได้กลายเป็นคนไทยไปหมดแล้ว อย่างไรก็ตาม ฮ่องกงส่วนใหญ่ได้ละทิ้งถิ่นฐานเดิมของตนในบริเวณมณฑลยูนนานมา ระหว่างสงครามกลางเมืองในประเทศจีนขณะนี้ ภายหลังที่เกิดการปะทะระหว่างทหารพวกนี้กับทหารพม่า พวกฮ่อเหล่านี้ก็อ้างสิทธิในการเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมือง

ในบรรดาชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ได้กล่าวไว้ว่า มีชาวเขาเผ่าใหญ่ ๆ เพียง 6 เผ่าเท่านั้นที่ควรให้ความสนใจ และในการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาซึ่งทางกองสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ ร่วมกับหน่วยราชการต่าง ๆ กำลังดำเนินงานอยู่ในขณะนี้ ก็เกี่ยวข้องโดยตรงกับชาวเขา 6 เผ่า ซึ่งได้แก่ แม้ว เหว้า มูเซอ อีเกอ และกะเหรี่ยง

5.3 จำนวนประชากรและถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวเขา

จำนวนประชากร แต่เดิมนั้นยังไม่ได้ผู้ใดทำการสำรวจจำนวนชาวเขาอย่างจริงจัง เพียงแต่ประมาณอย่างคร่าว ๆ ว่ามีจำนวนตั้งแต่ 200,000 ถึง 500,000 คน แม้กระทั่งปัจจุบันนี้จำนวนชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ยังไม่ได้รวมอยู่ในการสำรวจสำมะโนประชากรหรือเอกสารของหน่วยราชการตามท้องถิ่นอย่างทั่วถึง เมื่อมีการอ้างถึงจำนวนประชากรชาวเขาแล้วมักจะใช้การคาดคะเนกันเป็นส่วนมาก และมักจะเป็นประมาณการที่แตกต่างกันเสมอ อย่างไรก็ตามยังนับว่าโชคดีอยู่ที่มีชาวต่างประเทศหลายคนสนใจเรื่องราวเกี่ยวกับชาวเขาอย่างจริงจัง และได้เดินทางเข้าไปสำรวจจำนวนชาวเขา ในบรรดาผู้ที่สนใจเหล่านั้นนับได้ว่ากอร์ดอน ยัง เป็นผู้หนึ่งที่ให้ความสนใจในด้านนี้อย่างแท้จริง เขาได้ทำการสำรวจชาวเขาในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย น่าน แพร่ ลำปาง ลำพูน ดาก สุโขทัย และอุดรดิตถ์ โดยการประมาณจากจำนวนหมู่บ้าน จำนวนบ้าน และจำนวนคนต่อโดยเฉลี่ยในเดือนพฤศจิกายน 2503 ปรากฏว่าชาวเขา 20 เผ่า ใน 1,146 หมู่บ้านที่เข้าไปถึง ซึ่งมีบ้านรวมทั้งสิ้น 29,675 หลังคาเรือน มีจำนวนชาวเขาทั้งสิ้น 217,000 ต่อมาประเทศไทยได้ขอความช่วยเหลือจากองค์การสหประชาชาติให้ช่วยทำการสำรวจจำนวนประชากรชาวเขา และตัวเลขที่แท้จริงเกี่ยวกับการปลูกฝิ่นในประเทศไทย เพื่อประโยชน์ในการปราบปรามฝิ่นของทางราชการไทย และเพื่อประโยชน์ของสหประชาชาติที่จะได้ทราบสถิติแน่นอน ในการ

นี้ทางรัฐบาลไทยได้แต่งตั้งคณะกรรมการเตรียมการสำรวจความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมของประชากรชาวเขาในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยเพื่อทำการสำรวจให้ได้ข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ สมบูรณ์ คณะสำรวจของคณะกรรมการ ฯ ซึ่งดำเนินการในปี พ.ศ. 2508 - 2509 รายงานว่ามีประชากรชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทยรวม 275,249 คน โดยแบ่งเป็น

เผ่า	จำนวนประชากร	อัตราร้อยละของประชากรทั้งหมด
มั่ว	53,031	19.3
เย้า	16,119	5.9
มูเซอ	15,994	5.8
ลีซอ	9,440	3.4
อีเก้อ	6,442	2.4
กะเหรี่ยง	123,380	44.8
อ้อ	1,008	4
เผ่าอื่นๆ	49,835	18.1

ต่อมาในปี 2527 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติโครงการสำรวจประชากรชาวเขาตามข้อเสนอของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ โครงการดังกล่าวนี้เป็นโครงการรวมระหว่างกรมประชาสงเคราะห์สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน กรมการปกครอง และสำนักงานสถิติแห่งชาติ ดำเนินการสำรวจชาวเขาในพื้นที่ 21 จังหวัดโดยเริ่มปฏิบัติงานตั้งแต่ปี 2528 จนถึงปี 2531 ได้รวบรวมตัวเลขชาวเขาในประเทศไทยไว้ดังนี้

เผ่า	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนหลังคนเรือน	จำนวนประชากร
กะเหรี่ยง	2,082	52,177	275,354
มั่ว	232	10,432	82,356
มูเซอ	402	11,045	59,813
เย้า	192	4,625	34,757
อีเก้อ	196	5,572	32,245
ลีซอ	126	4,069	24,573
ถิ่น	153	4,819	28,015
ลัวะ	42	1,703	9,345
ขมุ	38	1,396	7,714
อื่นๆ	90	5,204	25,067
รวม	3,553	101,078	579,239

6. ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources)

ทรัพยากร เป็นคำสนธิที่มาจากคำว่า ทรัพย กับ อากร ทรัพย หมายถึงสิ่งที่สิ่งที่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สามารถนำมาใช้เพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์ ส่วนคำว่า อากร หมายถึง หมู่ กอง บ่อเกิด ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติ คือบ่อเกิดของทรัพย์ที่นำมาตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์ มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ เช่น อากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ แร่ธาตุ พลังงาน

ดังนั้นอาจสรุปคำว่าทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสามารถนำใช้ประโยชน์เพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์ในทุก ๆ ด้านตามที่มนุษย์ต้องการ และสามารถนำมาใช้

7. แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่าเป็นแนวคิดที่ได้มีการดำเนินงานอยู่ในสถานการณ์ที่สภาพแวดล้อมได้ยู่ในขั้นที่นำเป็นห่วง รวมทั้งได้มีการนำเอาความคิดเดิมมาใช้อันได้แก่การนำเอาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างถูกต้องตามกาลเทศะเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่มวลมนุษย์ให้มากที่สุด แต่การจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นหมายถึง การใช้วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติออกใช้ประโยชน์ให้ได้เต็มที่ (เทวี สวรรยาธิปติ . 2542 : หน้า 6)

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หรือการจัดการทรัพยากรใด ๆ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติ ถิ่นอาศัยประโยชน์ต่อมนุษย์ตลอดไปไม่ขาดแคลน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้นมิได้เป็นความรับผิดชอบของกลุ่มบุคคลใดเพียงกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่ว่าเป็นบทบาทและความรับผิดชอบที่ทุกคนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ดังนั้นแนวคิดในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นคงอยู่ต่อไปตราบที่มนุษย์ยังคงดำเนินชีวิตอยู่

การจัดการ (Management) หมายถึง การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ ที่มีลักษณะและรูปแบบที่มีทำให้เกิดผลเสียหายนหรือสร้างประสิทธิภาพของสิ่งที่จะถูกดำเนินการนั้นให้น้อยลงไป กล่าวก็คือ การดำเนินการที่เ็นไปด้วยความรอบคอบและการดำเนินการอย่างสุขุม และมีความละเอียดอ่อนให้เป็นไปตามวิธีการอนุรักษ์ทั้ง 8 วิธีคือ การใช้ การเก็บกัก การรักษน/ซ่อมแซม การ

ฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขต แต่ละวิธีจะมีแนวทางปฏิบัติในการดำเนินการ ทั้งสิ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การจัดการนั้นเป็นการประยุกต์วิธีการอนุรักษ์ดำเนินการด้วยการมี ลักษณะและรูปแบบเฉพาะเพื่อนำไปสู่การรักษาประสิทธิภาพให้เกิดขึ้น นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยทั่วไปเข้าใจความหมายของ “การจัดการสิ่งแวดล้อม” (Environment Management) ก็คือ “การ ดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม” กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ การ จัดการสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะทำ ซึ่งเป็นกิจกรรมใดก็ได้ และกิจกรรมเหล่านั้น ต้องไม่ทำให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม เมื่อดำเนินการไปแล้วสิ่งแวดล้อมทั้งระบบนั้น ๆ สามารถ จะเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์พืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม เมื่อดำเนินการไปแล้วสิ่งแวดล้อมอื่นอย่าง ถาวรต่อไป โดยไม่ขัดสนหรือเป็นปัญหาแต่อย่างใด ได้ให้ความหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ ว่า “ การจัดการสิ่งแวดล้อม คือ กระบวนการดำเนินการตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น มีส่วนให้ประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ขั้นต่ำหรือมากกว่าในอนาคต ” จากคำนิยามนี้ส่วนที่สำคัญยิ่งก็คือ การจัดการสิ่งแวดล้อมเน้นคำว่า กระบวนการ ให้เห็นอย่างเด่นชัด อีกประเด็นหนึ่งก็คือ ไม่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งท่่มนุษย์สร้างขึ้น โดยได้มีการชี้ให้เห็นว่า ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งท่่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วย (ในเกษม จันทรเมษฐ์, 2540 : หน้า 467)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมจึง หมายถึง กระบวนการดำเนินการอย่าง อย่างเป็นระบบในการจัดการเพื่อใช้ทรัพยากรธรรมชาติมาสนองความต้องการของมนุษย์ ด้วยการ สร้างกลไกควบคุมเพื่อมิให้เกิดผลกระทบต่อบรรยากาศสิ่งแวดล้อม เพื่อการมีใช้ในอนาคตตลอดไป

8. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (วิถีชีวิต)

การศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแยกตาม ความสนใจในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะมีความเกี่ยวข้องกันในระดับและขอบเขตต่าง ๆ ส่วนภูมิปัญญาเกี่ยวกับการ จัด การทรัพยากรป่าไม้ นั้น ได้มีผู้สนใจศึกษาอยู่จำนวนหนึ่งจำนวนไม่มากนัก เพราะตลอดเวลาที่ผ่านมา แนวทางการพัฒนาประเทศได้นำเอาระบบทุนนิยมนำเทคโนโลยีแนวคิดจากที่อื่น ๆ ทำให้ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นจากการดูแลและฟื้นฟูหลายองค์ความรู้ได้หายไปกับกาลเวลาและตัวบุคคลที่มีความรู้ ในปัจจุบันได้มีหน่วยงานองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนมีความสนใจและพยายามดำเนินการศึกษา เกี่ยวกับภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาติ ก่อนจะกล่าวถึงรายงานการวิจัยนี้ผมจะ ขอกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโคกองค์กรชุมชนก่อน

ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีผู้ให้ความหมายได้หลายลักษณะซึ่งมีส่วนคล้ายคลึงกัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสะสมการเรียนรู้เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน มีการผสมผสานกลมกลืนกับวัฒนธรรม เชื้อโยงกัน (ประเวศ วะสี , 2530 : หน้า 75)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตอันยาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตของชุมชน โดยผ่านกระบวนการจัดเกลาทางสังคมกลายเป็นรากฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตและสังคม เป็นสิ่งที่นำไปสู่การปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (ฉลาดชาย รมิตานนท์ , 2537 : หน้า 2)

“ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หมายถึงพื้นเพความรู้ของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ , 2536 : หน้า 48)

“ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสม” (ธวัช ปุณโณทก , 2536 : หน้า 68)

“ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ในการแก้ปัญหาคำเนินชีวิต ได้ในท้องถิ่นอย่างเหมาะสมจะเห็นว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสะสมเรียนรู้ มาเป็นเวลานานมีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขา ไม่เฉพาะเจาะจงเหมือนแบบเรียนมีปัจจุบัน เช่น สาขาวิทยาศาสตร์ สาขาการศึกษา สาขาสังคมศาสตร์ ฯลฯ (สามารถ จันทร์สุร , 2536 : หน้า 38)

ไทเลอร์ อธิบายความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า วัฒนธรรมหมายถึงส่วนใหญ่ทั้งหมดอันซับซ้อน ซึ่งรวมไปถึงความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณีและสิ่งอื่นๆ ทั้งหลายที่อาจจะให้มันขึ้นได้ตลอดจนความเคยชินต่าง ๆ ซึ่งคนเราได้มาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ ปี 2485 กำหนดความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่าคือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน

สิ่งที่มนุษย์ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือผลิตขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในชีวิตของมนุษย์ ในส่วนรวมมีการถ่ายทอดกัน เรียนรู้กันได้หรือเอาอย่างกันได้ ได้ให้ความหมายวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ สิ้นค้า กระบวนการทางเทคนิค ความคิด นิสัย และค่านิยมทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นมรดกของมนุษย์

วัฒนธรรมหมายถึง วิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่สมาชิกตั้งแต่ชั้นบรรพบุรุษเป็นต้นมา ร่วมกันสร้างสมอย่างต่อเนื่อง จนเห็นเป็นลักษณะเด่นเฉพาะสังคมมนุษย์นั้น ๆ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงอัจฉริยะและคุณค่าของมนุษยชาติ (สุพิสวง ธรรมพินทา , 2532 : หน้า 29)

ฉะนั้น วิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการวิจัย เกี่ยวกับการศึกษา วัฒนธรรมนั้นจะผสมผสานกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมดทุกเรื่องของการดำเนินชีวิต จะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของชาวบ้าน เพราะฉะนั้นจะมีการสืบทอดกันไปรุ่นแล้วรุ่นเล่า และปรับปรุงให้เหมาะสมกับตนเอง เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ที่จะสมบูรณ์

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง เป็นเรื่องของกรสืบทอด ประสพการณ์ จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านมีการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมาไม่ได้ขาด เป็นลักษณะของความสัมพันธ์นั้นโดยชาวบ้านเองหรือเรียกว่า “คนในโดยคนนอก” ไม่เข้าไปในการครอบงำมากมายนัก ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นไปกันคนมันคง ไม่แตกสลาย

ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นมีผู้ศึกษาได้แยกลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านออกมาเป็น 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ จีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้าน เช่น การทำนาทำกิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลาประเพณี และสิ่งอื่น ๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชนความสัมพันธ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ได้สัมผัสได้หลาย ลักษณะที่สำคัญบางประการของภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์มีบรรณาการสูง มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่งเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุจากที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ วัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม จินตนาการแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ดังนี้ คือ ความรู้ในพจนานุกรม การศึกษา ซึ่งมี Carter V good เป็นบรรณาธิการได้ให้คำจำกัดความว่าเป็นการรวบรวมข้อเท็จจริง ความจริงหลักการ และข่าวสาร ซึ่งผ่านเข้าสู่สมองและความนึกคิดของมนุษย์ ความรู้ ว่าหมายถึง พฤติกรรมและสถานการณ์ต่าง ๆ การรวบรวมสาระต่าง ๆ จึงเน้นความจำ ไม่ว่าจะเป็นการระลึกได้ก็ตาม ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ โดยเริ่มจากการรวมสารต่าง ๆ เมื่อนั้นจนกระทั่งการพัฒนาไปสู่ที่มีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นต่อไป ความรู้เรื่องระเบียบการและความรู้เรื่องสากล วัฒนธรรม เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต หมายถึงความดี จึงถ้าแปลตามรากศัพท์ก็คือ สภาพอันเป็นความเจริญองงามหรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญองงาม วัฒนธรรม

เป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิต ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งซึ่งหมายถึงรวมถึงความคิด ศิลปะ วรรณคดี คณิตรี ปรัชญา ศิลปกรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้ถ่ายทอดแก่บุคคลรุ่นต่อไปมาเป็นเรื่องของกรเรียนรู้จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถ้าสิ่งใดที่เก็บไว้สิ่งใดควรแก้ไขก็แก้ไขให้ดีขึ้น เพื่อจะได้ส่งเสริมให้มีลักษณะที่ดีประจำเขา ชาติต่อไปในลักษณะนี้ วัฒนธรรมจึงเป็นการแสดงออกมาซึ่งความเจริญของงาน ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และศีลธรรมอันดีงามของประชากร

9. ประเภทของวัฒนธรรม

เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมได้มีการจัดประเภทของวัฒนธรรมเอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำมาสรุปไว้ได้ดังต่อไปนี้

วัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

วัฒนธรรมทางวัตถุ คือ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสขกาย เพื่อให้ผู้อยู่ดินดมีความสะดวกสบายในการครองชีพ ซึ่งได้แก่สิ่งจำเป็นเบื้องต้น ในชีวิต 4 อย่าง และสิ่งอื่นเครื่องมือเครื่องใช้ยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอาวุธยุโธปกรณ์ที่เป็นเครื่องป้องกันตัว

วัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึง สิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงาม ได้แก่การศึกษาวิชาความรู้ อันนำารุงความคิดทางปัญญา และศาสนา จรรยา ศิลปะ วรรณคดี กฎหมาย ระเบียบประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้สึทางจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายใจ(เสถียร โกเศศ . 2514 : หน้า 46)

วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ส่วนเป็นนามธรรม คือ เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ ความคิด ความชอบเร้น เป็นสิ่งอยู่ภายในที่ประกอบด้วยบรรทัดฐาน ค่านิยม ความเชื่อ สถาบันเป็นต้น ซึ่งผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิตของมนุษย์ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม คือเป็นวัฒนธรรมที่เห็นเป็นรูปร่างของสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ (Artif Acts) เช่นเครื่องมือเครื่องใช้ อาคารสิ่งก่อสร้าง เสื้อผ้า อาหาร เครื่องประดับตกแต่ง ผลงานศิลปะ แขนงต่าง ๆ ผลงานทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถเห็นเป็นกริยาการของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคน (ศศ. สุพิสง ธรรมพินทา , 2532 : หน้า 36)

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงประเภททางวัฒนธรรมสามารถแยกออกได้เป็นสองลักษณะ กล่าวคือ วัฒนธรรมที่สามารถจับต้องได้ หรือมองเป็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน กับวัฒนธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้แต่มีการอธิบายและความเข้าใจความหมายที่ตรงกันว่าของสิ่งนั้น ๆ ว่าหมายถึงอะไร

10. ลักษณะของวัฒนธรรม

การแยกลักษณะของวัฒนธรรมนั้นได้มีผู้รู้หลายท่านได้แยกลักษณะของวัฒนธรรมเอาไว้ในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นสิ่งที่เหนืออินทรีย์ “มนุษย์เท่านั้นที่มีวัฒนธรรมซึ่งเป็นสิ่งเหนืออินทรีย์ กล่าวคือ สัตว์นั้นมีเพียงลักษณะของอินทรีย์ตามธรรมชาติ โดยสัตว์จะถ่ายทอดลักษณะอินทรีย์และการปรับตัวตามสภาวะธรรมชาติที่เรียกว่าสัญชาตญาณ ให้แก่ลูกหลาน ขณะที่มนุษย์มีการถ่ายทอดทั้งลักษณะอินทรีย์ และวิธีการปรับคนหรือธรรมชาติที่เป็นระบบสัญญาณลักษณะ อันเกิดจากการใช้ปัญญาที่มีอยู่ในตัวมนุษย์คิดสร้าง และเปลี่ยนแปลงลักษณะธรรมชาติให้เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตที่ดี การถ่ายทอดระบบสัญญาณลักษณะต่อกันของมนุษย์นั้นกระทำเป็นกระบวนการเรียนรู้ จากพ่อแม่ลงสู่ลูกหลานหรือจากลูกหลานขึ้นไปสู่พ่อแม่ก็ได้”

2. วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้พฤติกรรมที่จัดเป็นวัฒนธรรมหมายถึง พฤติกรรมที่กระทำกันภายในกลุ่มอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นแบบถาวรหรือนิสัยของกลุ่มนั้น ๆ ผู้คนต้องเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรมนี้จึงจะสามารถปรับตัวและมีชีวิตร่วมกับคนอื่น ๆ ได้ ลาล์ฟ ลินตัน กล่าวว่า “วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมเพราะได้เกิดกระบวนการที่วัฒนธรรมถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นอีกรุ่นหนึ่ง”

3. วัฒนธรรมแสดงให้เห็นเป็นผลงานของพฤติกรรม ผลงานซึ่งเป็นผลผลิตจากการกระทำของมนุษยชาติ มีทั้งที่เป็นลักษณะนามธรรม และลักษณะรูปธรรมผลผลิตที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ปรัชญา ความรู้ ความนิยม ความเชื่อ ประเพณี เป็นต้น

4. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ทุกคนต้องปฏิบัติตามวิถีชีวิตย่อมประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตมนุษย์ ฉะนั้นคำตอบบางอย่างจึงรู้เองจากการใช้ชีวิตเหมือนคนอื่น ๆ

5. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สมาชิกรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ เราสามารถทำนายพฤติกรรมของผู้อื่น หรือผู้อื่นคาดหวังสิ่งที่จะได้รับจากเรา จากการร่วมวัฒนธรรมนั้น ด้วยเหตุนี้จะทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึก รัก ห่วงแหน ปราบจจะรักษาและเผยแพร่วัฒนธรรมของตน เนื่องจากพวกเขามีความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั่นเอง

6. วัฒนธรรมเป็นมรดกของสังคม ผลผลิตของมนุษย์ขึ้นที่มีคุณค่าและเกิดประโยชน์แก่ผู้คนทั่วไป จะส่งผ่านให้แก่กัน เพื่อใช้ภายในสังคม แล้วส่งต่อไปยังถึงรุ่นลูกหลานให้ใช้และมีการปรุงแต่งจนเกิดความงอกงามยิ่งขึ้นทุกปี

7. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมร้องมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับให้เหมาะสมกับสภาพสมัยการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมอาจจะเปลี่ยนแปลงด้วยอัตราแตกต่างกัน วัฒนธรรมของบรรพบุรุษมีความสำคัญที่เป็นรากฐานวัฒนธรรมของคนรุ่นปัจจุบัน สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมาจากหลายทาง (ผศ. สุพิศวง ธรรมพินทา . 2532 : หน้า 41)

11. ความเชื่อ (Beliefs)

ความเชื่อว่า หมายถึง ความคิดที่คนเรายอมรับและเชื่อถือ อาจเป็นความคิดที่เป็นสากลหรือเป็นที่ยอมรับของบางกลุ่มหรือเป็นความจริงทั้งหลายที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา มีข้อสังเกตว่า ผู้คนมักจะเชื่อเกี่ยวกับสถานะการณ์ที่ตนเองควบคุมไม่ได้ (ผศ. สุพิศวง ธรรมพินทา . 2532 : หน้า 49)

ความเชื่อที่ว่าความเชื่อเป็นความยึดถือของคนซึ่งเกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจ ของฟ้าดิน อาทศ ภัยจากธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ที่มนุษย์ไม่อาจรู้สาเหตุว่าเกิดจากอะไร จึงเกิดความรู้สึกยอมรับและเชื่อถือในอำนาจของสิ่งเหล่านั้น บางครั้งก็วิงวอนขอเหลือต่อสิ่งที่ตนนับถือ ความเชื่อของคนในแต่ละถิ่นย่อมมีความเชื่อแตกต่างกันไป (มณี พยอมยงค์ . 2529 : หน้า 24)

พิธีกรรม คือการกระทำที่คนเราสวมมุขขึ้น เป็นขั้นตอน มีระเบียบวิธีให้เป็นสื่อ หรือแนวทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจ และมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มีพุทธบริษัทเป็นผู้ร่วมประกอบพิธี โดยแบ่งปราชญ์ธรรมให้เป็นหลักการของพิธีกรรมนั้นด้วย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าใจหลักธรรมโดยไม่รู้ตัว ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมบุญงานศพ ก็จะมีคำสอนในพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับโดยตลอดเวลา

เนื่องจากการทำวิจัยฉบับนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับปัญญากับป่าไม้ จึงขอแนะนำแนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ดังนี้

ป่าไม้ หรือทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง พื้นที่หรืออาณาบริเวณที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้หลายชนิดและมีขนาดใหญ่น้อยแตกต่างกันจนถึงขนาดเท่าหัวเข็มหมุด ทั้งมีสัตว์ป่านานาชนิดเป็นองค์ประกอบหนึ่งหรือหมายถึงสังคมของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ซึ่งสัมพันธ์และเชื่อมโยงประโยชน์แก่กันด้วยแต่ใน พระราชบัญญัติป่าไม้ ทางรัฐบาลได้จำกัดความไว้ว่า

ป่า หมายถึง ที่ดินที่ไม่มีบุคคลหนึ่งบุคคลใดได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ครอบครองโดยกฎหมายที่ดิน การที่ภูมิปัญญาชาวบ้านคงอยู่นั้นเพราะได้ผ่านกระบวนการถ่ายทอดของคนแต่ละรุ่นและสืบทอดกันไป (วาตรี ภรา , 2538 : หน้า 14)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิตสังคม และสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน และถ่ายทอดออกมาเป็นวัฒนธรรม (ประเวศ วะสี , 2536 : หน้า)

ชาวบ้านทุกหมู่เหล่า ได้ใช้สติปัญญาของตนเอง สังคม ความรู้ ประสบการณ์ เพื่อให้ดำรงชีวิตมาโดยตลอด ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบทอดกันมา (สามารถ จันทรสูตร . 2536 : หน้า 38)

เด็กทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น ในสิ่งใกล้ตัว กิจกรรมเกมปริศนาคำทาย ซึ่งวิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัย และบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนาซึ่งส่วนใหญ่เน้นเน้น จริยธรรม เป็นสิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำ (จารุวัฒน์ ธรรมรัตน์ , 2536 : หน้า 31)

12. การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มามากพอสมควร เป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดมีหลายรูปแบบ เช่นการบอกเล่าโดยตรงหรือผ่านทางพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทางขนบธรรมเนียมประเพณีจะเห็นจากพิธีแต่งงาน จะมีคำสอนจากผู้ใหญ่ทุกครั้งรวมทั้งการประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ มีการถ่ายทอดประสบการณ์โดยตรงนอกเหนือการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านจะมาในรูปของบันเทิงสอดแทรกในกระบวนการเนื้อหา เช่น ลิเก โกลง กำกลอน คำพญา คำขอ ของคนภาคเหนือเนื้อหาของทำนองกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณี คติธรรมคำสอนของศาสนา การเมือง การปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรค รวมถึงการปฏิบัติตามจารีตประเพณี จากท้องถิ่นนั้น ๆ (สามารถ จันทรสูตร , 2536 : หน้า 42)

ชาวบ้านมีพิธีกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาปามานแล้ว ชาวบ้านเลข เลี้ยงผีป่า เลี้ยงผีนุ่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร ในหมู่บ้านก็เคยทำมาก่อนแล้ว (จอนิ โอโดเชา , 2535 : หน้า 24) ชาวบ้านในภาคเหนือมีความพยายามดูแลรักษาปามานแล้ว โดยทำเป็นจุด ๆ เล็ก ๆ ระวังหมู่บ้าน โดยเฉพาะเรื่องการบวชป่า ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีการเคารพ ป่า ผีขุนน้ำ ผีป่า เจ้าป่าเจ้าเขา (ชัชวาล ทองคิเลศ , 2535 : หน้า 31)

จากแนวความคิดต่าง ๆ ที่ได้นำมาเสนอข้างต้น เป็นเหตุผลหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นวิธีการหนึ่งที่เน้นแนวทางในการจัดการ แก้ไขสร้างสรรค์ชุมชนของตนเองในเรื่องต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิต ซึ่งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนที่จะดำเนินการกับสิ่งรอบ ๆ ตัว

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึงปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ทั้งประสบการณ์ตรงและทางอ้อม ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับ ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพแวดล้อม องค์ประกอบของวิถีชีวิตในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษา ความเชื่อ พิธีกรรม องค์ความรู้ ในการปฏิบัติในการดูแลและจัดการป่า

13. แนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมา

แนวคิดของการจัดการจัดการลุ่มน้ำ เป็นที่ยอมรับกันว่าพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่เป็นภูเขาสูงทางภาคเหนือตอนบนเป็นแหล่งที่เอื้ออำนวยที่สำคัญที่สุดของประเทศ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ดังกล่าวประกอบด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อน พืชพรรณขึ้นปกคลุมหนาแน่น ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ฝนตกชุก คุณสมบัติดิน ลมฟ้าอากาศ และลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมต่อการปลดปล่อยน้ำให้แก่พื้นที่รับน้ำทั้งตอนบนและตอนล่าง เป็นประโยชน์ต่อการเกษตร การอุปโภคบริโภค การท่องเที่ยว การคมนาคม และกิจกรรมอื่น ทั้งนี้เพราะองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น พืชพรรณ ดิน น้ำ และลักษณะกายภาพอื่น ๆ ภายในลุ่มน้ำ ประกอบด้วยชนิด ปริมาณ สัดส่วน และหน้าที่ที่เหมาะสม ที่ก่อให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศในลุ่มน้ำสม่ำเสมอตลอดมา แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากหลายปีที่ผ่านมา จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยในทุกภูมิภาคได้ถูกทำลายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ต้นน้ำลำธาร เกษตรกรใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบที่ไม่ถูกต้อง ทำให้คุณภาพของระบบนิเวศลุ่มน้ำที่เคยปกคลุมด้วยพืชพรรณแตกสลายและเสื่อมโทรมลงในเวลาอันรวดเร็ว อันเป็นผลก่อให้เกิดภาวะน้ำท่วมโดยฉับพลัน หรือเกิดช่วงฤดูแล้งที่ยาวนานขึ้นกว่าที่เคยเป็น ที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำในภาคเหนือและภาคกลาง ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกที่กว้างใหญ่ และประกอบด้วยชุมชนใหญ่น้อยเป็นจำนวนมากของประเทศ ได้รับความเสียหายจากอุทกภัยและพิบัติ หลายรูปแบบเป็นประจำ เหตุการณ์ดังกล่าวได้ทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นอย่างน่าเป็นห่วง แม้ว่ารัฐบาลทุกยุคทุกสมัยได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว และได้พยายามฟื้นฟูสภาพต้นน้ำลำธารให้มีกฎหมายรักษาป่าในรูปของอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และมติคณะรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ อย่างไรก็ตามการดำเนินงานปรับปรุงสภาพนิเวศของพื้นที่แหล่งต้นน้ำลำธารไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะว่าขาดความร่วมมือจากชุมชน

การดำเนินการเพื่อชักชวนประชาชนในพื้นที่สูงและชนบทให้หันมาช่วยมือกับรัฐในการปรับปรุงพื้นที่ต้นน้ำ เป็นเรื่องที่จะเยียดอ่อน และแนวทางพัฒนาต้องให้บังเกิดผลร่วมกัน

ระหว่างรัฐ และประชาชน ซึ่งในปัจจุบันทั้งนักวิชาการ และผู้บริหารระดับสูง เห็นพ้องต้องกันว่า ความร่วมมือและดำเนินการร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชนในการวางแผนจะเป็นกรรมวิธีอีกแนวทางหนึ่งที่ช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้ ทั้งนี้เพราะว่าการดำเนินการใด ๆ โดยทั่วไปมักก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนโดยส่วนรวมของประเทศในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เป็นต้นว่า การอนุญาตให้เพาะปลูกพืช และ/หรือเลี้ยงสัตว์ในสวนป่า หรือป่าธรรมชาติโดยจัดระบบพื้นที่กำหนดขึ้นใหม่ให้ประกอบด้วย สัตว์ส่วน และน้ำใต้ของพืช และ/หรือสัตว์ ที่เอื้ออำนวยประโยชน์ซึ่งกันและกันทั้งทางตรงและทางอ้อม รักษาสภาพนิเวศที่ค่อนข้างมั่นคงได้ ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในด้านเศรษฐกิจแก่ประชาชน

14. แนวความคิดเชิงอนุรักษ์ของชุมชนคนพื้นที่สูงเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

ถ้าจะพูดถึงแนวคิดเชิงอนุรักษ์ของชุมชนคนพื้นที่สูงเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรนั้นจะพบว่า ได้มีการพูดถึงกันมากในเชิงวิชาการและในเวทีชุมชนเพื่อศึกษาและหาแนวทางในการดำเนินกสนและหาคำตอบในการดำเนินการดังกล่าวมาตั้งแต่ปี 2526 ทั้งที่มีการศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งที่ผ่านมจะพบว่าได้มีการพูดถึงแนวคิดเชิงอนุรักษ์ของชุมชนคนพื้นที่สูงเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นผู้อยู่กับทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุดและพบว่ากลุ่มคนพื้นที่สูงในแต่ละชนเผ่าจะมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในแต่ละกิจกรรมซึ่งได้มีการศึกษาและวิจัยกันอย่างกว้างขวาง ดังนั้นในรายงานฉบับฉบับนี้จึงขอยกตัวอย่างของแนวคิดเชิงอนุรักษ์กับการจัดการทรัพยากรของชุมชนกะเหรี่ยงมาเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา

15. แนวความคิดเชิงอนุรักษ์ของชุมชนกะเหรี่ยง

กฎการใช้ชีวิตของชาวกะเหรี่ยงกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ซึ่งเป็นหัวใจของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่าและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้กล่าวไว้ว่า Au hit K' lauz hit auf kauj Pa k' lauz kauj ซึ่งแปลว่า ได้กินจากน้ำต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่าต้องรักษาป่า และได้แบ่งลักษณะของป่าที่มีการอนุรักษ์ได้ดังนี้

ป่ารอมาหมู่บ้าน (ป่าชุมชน) ซึ่งเป็นพื้นที่ให้ความร่วมมือแก่คนและสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้านเป็นแหล่งน้ำดื่มกินของหมู่บ้าน เป็นป่าที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านมีการตั้งกฎข้อห้ามอย่างชัดเจนและได้กล่าวถึงต้นไม้ใหญ่ ๆ ที่ใกล้หมู่บ้าน นี้ใช้เป็น deipau thoof หรือต้นสะดิ้ง นอกจาก

ได้มีการแยกประเภทของไม้แต่ละหมวดหมู่ซึ่งการใช้งานของต้นไม้แต่ละประเภทมีคุณสมบัติแตกต่าง ซึ่งได้กล่าวถึง Sei hkaon dof K'hilwi ซึ่งเป็นไม้ที่ใช้กับคนตาย

ป่าอนุรักษ์ (ป่าน้ำจืด)

ซึ่งเป็นป่าอนุรักษ์เด็ดขาดของชาวบ้าน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ดังนี้

- ❖ ป่าจืดน้ำที่เรียกว่า deif muj bc แปลว่า เขียดแลวกกไข่
- ❖ ป่าน้ำจืด (na-ooov-rooj)
- ❖ ป่าหัวไร่, หัวนา
- ❖ ป่าชุมชนบ้าน

ป่าอนุรักษ์ไว้ เพื่อป้องกันภัย อันตรายทางธรรมชาติโดยทั่วไป ซึ่งมีลักษณะดังนี้

- ❖ ป่าที่อยู่ตามแนวสันเขา
- ❖ กว้างใหญ่
- ❖ การใช้ป่าไม้สอย

นอกจากนี้ในบทความยังได้กล่าวถึง การล่าสัตว์ และการเก็บของป่า ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งได้ กล่าวถึงคำพังเพยของชาวกะเหรี่ยงในการหาของป่าคือ Lauz la hti ne hsgi Htauf ne go และได้ให้ความหมายว่า ลงน้ำติดกลืนควาปลา ขึ้นบกติดกลืนควาปลา ขึ้นบกติดกลืนสาบของสัตว์ป่าเป็นการแสดงถึงความสมบูรณ์ของธรรมชาติเหมือนของคนไทยที่ว่า ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ในบทความได้แยกออกมาเป็นหลายลักษณะดังนี้

กฎการล่าสัตว์ ที่มีคำพังเพยที่ว่า “ชนิตายหนึ่งตัว ป่าเจ็ดป่าต้องเจียนเหงา นกตายหนึ่งตัว ต้นไทรเจ็ดต้นต้องวังเวง” ซึ่งชนินและนกตกเป็นสัตว์ห้ามฆ่าของชาวกะเหรี่ยง ซึ่งเป็นตัวอย่างของสัตว์ห้ามล่าของชาวกะเหรี่ยงเท่านั้น

การเก็บของป่า ชาวกะเหรี่ยงมีกฎหมายมากมายเกี่ยวกับการเก็บของป่ามาหากิน เช่น Taz duif hse มีกฎอยู่ว่าเก็บกินได้เฉพาะในป่า ห้ามนำเอากลับบ้าน การเก็บหน่อไม้ให้เก็บหน่อไม้ให้เก็บได้กอละไม่เกิน 2 หน่อ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ของชาวกะเหรี่ยงไว้ว่า การจัดการทรัพยากรของชาวกะเหรี่ยง ไม่ว่าจะเป็น กิน น้ำ ป่า ได้ดำเนินเนินไปตามรูปแบบวิถีทางวัฒนธรรมของเผ่า ฝิ่น้ำ ฝิ่นา ฝิ่นาย ฝิ่นบ้าน ฝิ่นเรือน จากความเชื่อเหล่านี้ ไวยิ่งได้สรุปไว้ว่า ความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงที่ว่า ทุกหนทุกแห่งมีเจ้าของมีผีอาศัยอยู่ทำให้ชาวกะเหรี่ยงมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด และมีผลต่อการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ด้วยความเกรงกลัว และเคารพต่อธรรมชาติสูง (ไวยิ่ง ทองป้อ . 2535 : หน้า 39)

การศึกษาชีวิตและวัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยงเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ซึ่งศึกษากรณีหมู่บ้านบน
แปะไว่ ซึ่งป่าได้กล่าวไว้ดังนี้ (ปาลา อรุณวรวิทย์, 2533 : หน้า 41)

ชาวกะเหรี่ยงจะมีความเชื่อเรื่องผีเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งเชื่อว่า บริเวณป่าแต่ละแห่ง
จะมีเจ้าของอยู่ ชาวกะเหรี่ยงเรียกผีเหล่านี้ว่า “ตามือข้า” (Tamugaj) ผีเหล่านี้มีลักษณะนิสัยที่แตกต่าง
กัน นอกจากนี้แล้วยังเชื่ออีกว่าแม่น้ำแต่ละสายจะมีเจ้าของอยู่เรียกว่า “นาทิ” นาทินี้ชาวบ้าน
กล่าวว่าผีลักษณะคล้ายหมูสีขาว มีนิสัยที่ไม่ดุร้ายมาก จะทำอันตรายก็ต่อเมื่อมีคนมาลอบหลั่ง
หมันเท่านั้น ดังนั้นป่าบางแห่งบางพื้นที่ตามหมู่บ้านกะเหรี่ยงจะถูกอนุรักษ์ไว้ ปาลาได้แยกป่า
อนุรักษ์ของบ้านขุนแปะ ตามหลักความเชื่อดังกล่าวไว้ด้วยกัน 4 แห่ง ซึ่งมีชื่อเฉพาะดังต่อไปนี้

- ❖ ประตู่เมือง
- ❖ เตะมื่อเบอ
- ❖ นาอุ้หู่
- ❖ แก่ลอซอฮ่อ

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในชุมชนพื้นที่สูงที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนทางชาติพันธุ์ การ
ประเด็นการศึกษาได้เน้นเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรและระบบการเกษตรแบบการทำไร่ย้ายถิ่นหรือไร่
หมุนเวียน ซึ่งได้มีผลการศึกษาของ Milea 1969 Van Roy 1971 Keen 1972 Judd Cooper
1984 การศึกษาเป็นประเภทนิเวศวัฒนธรรม การปรับตัวของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ให้เข้ากับสภาพ
แวดล้อม และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนพื้นที่สูงกับชุมชนพื้นที่ราบในลักษณะการพึ่งพิงกันภายใต้
ได้ระบบอุปถัมภ์ การศึกษาวิจัยเรื่องพฤติกรรมและการรับรู้ของประชาชนในารอนุรักษ์ทรัพยากร
ป่าไม้ (กิตติ จรรยวัฒน์, 2535 : หน้า 29) การศึกษากรณีการจัดการป่าชุมชน เช่นที่ บ้านแพะ
คันทองสันกำแพง บ้านทุ่งขาว จังหวัดลำพูน ที่มุ่งศึกษาถึงสภาพปัญหาการทำลายป่าในอดีต และ
การที่ชาวบ้านมาร่วมใจกันรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ โดยกลุ่มผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดประส
บการณ์ความแห้งแล้ง และสั่งสอนให้ความตระหนักรู้ให้กับลูกหลาน รวมทั้งได้มีนักวิจัยที่ดำเนิน
การศึกษาและเสนอการแก้ไขปัญหานั้นเน้นการพิจารณาภาพรวมของปัญหาการทำลายป่าโดยการ
มองแบบแยกส่วนมาเป็นการพึ่งพิงระหว่างคนกับป่า โดยเสนอว่าคนมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับป่า
ควรได้รับโอกาสในการควบคุม จัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาลำบากใน
ปัจจุบัน ซึ่งการศึกษาดังกล่าวประกอบไปด้วย งานศึกษาเรื่อง “ประสิทธิผลของหน่วยงานประชา
สัมพันธ์เคลื่อนที่ในการให้ความรู้และทัศนคติด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้แก่ประชาชนใน
หมู่บ้าน จังหวัดเชียงใหม่” (สุพัตรา ผาสุข , 2533 : หน้า 25) งานศึกษาเรื่องความสัมพันธ์
ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ทัศนคติและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของ

ชาวบ้านแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่” (ลาวัญย์ อินทรรักษ์ , 2534 : หน้า 19) งานศึกษาเรื่อง “ความรู้ความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในเขตตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่” (อินทราณี สุขสมบรณ์ , 2536) งานศึกษาเรื่อง “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน” (มงคลสุภาส , 2536 : หน้า 26) งานศึกษาเรื่อง “งานศึกษาเรื่อง ทักษะคติของเกษตรกรชาวเขาที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษา คอยภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน” (พชรินทร์ ยารานะ , 2537 : หน้า 19) งานศึกษาเรื่องบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาการดำเนินงานของมูลนิธิธรรมนารถ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ (ศิริศักดิ์ มีเมส , 2537 : หน้า 29) งานศึกษาเรื่อง “ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านไวยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ” (สติหา พึ่งแสงแก้ว 2537 : หน้า 32) การศึกษาเรื่อง การจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาถ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ข้อพิจารณาอดีตสู่ปัจจุบัน” ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยที่เน้นการศึกษาที่ทำให้กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องมารวมกันคํานึงการวางแผนในการจัดการทรัพยากรเพื่อให้ตรงกับสถานการณ์และความต้องการที่แท้จริง เพื่อก่อให้เกิดแนวทางการจัดการที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต (จักรไชย รัตน์ไชย และคณะ , 2541 : หน้า 9) การศึกษาเรื่อง “ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร ” ซึ่งเป็นการศึกษาภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในการจัดการทรัพยากร และการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อการปรับตัวทางวัฒนธรรมและศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในชุมชน (ยศ สันติสมบัติ , 2544 : หน้า 198)

การศึกษาดังกล่าวทั้งหมดนี้จะได้ให้ความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนโดยได้เน้นให้เห็นถึงศักยภาพของกลุ่มและองค์กรชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาดังกล่าว ได้อย่างเหมาะสม ดังนั้นกล่าวได้ว่า การศึกษาวิจัยเรื่องของการจัดการทรัพยากร โดยใช้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมจึงนับได้ว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพของสังคมและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้เนื่องมาจากเรื่องของทรัพยากรที่มีในปัจจุบันนี้อยู่ในขั้นที่น่าเป็นห่วง หากยังไม่ให้ความสำคัญและดำเนินการแก้ไข ป้องกัน ในอนาคตมนุษย์จะดำรงอยู่ได้อย่างไรเมื่อไม่มีทรัพยากรมาตอบสนองความต้องการอีกต่อไป

บทที่ 2

วิธีการวิจัย

2.1 ขอบเขตของพื้นที่การวิจัย

พื้นที่ในการศึกษาการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าโดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและ คนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ ตำบลแม่ทะลบ อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่

2.2 แหล่งข้อมูล

➤ กลุ่มเครือข่ายชาวเขาลำหู่ 5 หมู่บ้าน

1. นายกะจ่อ	จะโม	ผู้นำหมู่บ้านห้วยปูลา	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
2. นายปะแต้	ปะนุ	กรรมการบ้านห้วยปูลา	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
3. นายปะติ	หามี	ผู้นำหมู่บ้านป่าหนา	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
4. นายจะแส	จะอือ	ผู้ช่วยบ้านป่าหนา	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
5. นายสุคำ	หมื่นคำ	ผู้นำหมู่บ้านห้วยโป่ง	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
6. นายปะหยี	คะติ	กรรมการหมู่บ้าน	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
7. นายยาใจ	จะแส	ผู้นำหมู่บ้านโป่งจ้อก	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
8. นายสมบรูณ์	คูแสง	กรรมการหมู่บ้านโป่งจ้อก	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
9. นายจะแตะ	แสนฮอ	ผู้นำหมู่บ้านห้วยทราย	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่
10. นายเสาร์แก้ว	จะกำ	กรรมการหมู่บ้าน	ต.แม่ทะลบ อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่

➤ กลุ่มประชาชนที่อยู่พื้นราบ 5 หมู่บ้าน ตำบลแม่ทะลบ อำเภอไชยปราการ

1. นายบุญสง	ชมพู่	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1
2. นายวิโรจน์	บุญนาค	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3
3. นายก้อนจันทร์	ศรีชัย	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4
4. นายไมตรี	ไชยวงศ์แก้ว	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5

➤ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทะลบ

1. นางสาวสริน	วงศ์คำปัน	ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทะลบ
2. นายพัฒน์พงษ์	จอมดี	ประธานบริหารส่วนตำบลแม่ทะลบ
3. นางสาวมาลีดา	สนุกดี	ประชาสัมพันธ์เครือข่ายตำบล

4. นางสาวรัตนา หน่ออุณา

➤ องค์การราชการที่เกี่ยวข้อง

1. เจ้าหน้าที่ป่าไม้ 1 คน
2. เกษตรตำบล 1 คน
3. พัฒนาตำบล 1 คน
4. ครู กสน. 2 คน

2.3 เครื่องมือและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสัมภาษณ์ชาวบ้าน
2. การสำรวจเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ และข้อมูลพื้นฐานแต่ละหมู่บ้าน โดยกระบวนการ PRA.
3. การจัดเวทีชาวบ้านในการวางแผนโดยใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินงาน
4. การจัดประชุมวางแผนการดำเนินงาน การติดตามและประเมินผลการดำเนิน PME.
5. การสำรวจเก็บข้อมูลพื้นที่หมู่บ้านและจัดทำแผนที่อยู่อาศัยและเพาะปลูก โดยกระบวนการ
6. การมีส่วนร่วมเก็บข้อมูล จัดทำแผน และตัดสินใจ AIC.

2.4 วิเคราะห์ข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อนำมาวิเคราะห์เชิงคุณภาพ

2.5 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

ขั้นตอนในการศึกษาการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าโดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและ คนพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ทะลบ ตำบลแม่ทะลบ อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีการดำเนินการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ช่วงประกอบไปด้วย

ช่วงที่ 1 การศึกษารวบรวมสภาพปัญหาและการหาแนวทางการดำเนินงานซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

1. จัดประชุมทีมการวิจัยชุมชนในการเตรียมความพร้อมของทีมวิจัย
2. การทบทวนเอกสารรายงานที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

3. จัดประชุมผู้นำหมู่บ้านละ 5 หมู่และผู้นำคนพื้นราบ 5 หมู่บ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และออกแบบเครื่องมือดำเนินงานสำรวจข้อมูล
4. ดำรวจข้อมูลพื้นฐานของแต่ละหมู่บ้าน รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้กระบวนการ PRA ทั้งการสัมภาษณ์บุคคลและการออกเดินป่าสำรวจข้อมูล และนำมาสรุปผลเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในตำบลแม่ทะลบเพื่อให้ประชาชนและคนทั่วไปได้รับทราบและนำไปวางแผนการจัดการทรัพยากรตำบลแม่ทะลบ
5. ประสานการจัดเวทีแลกเปลี่ยนกับองค์กรที่เกี่ยวข้องในการเวทีวิเคราะห์ปัญหา เช่น โรงเรียน ป่าไม้ สมาชิก อบต. เกษตรตำบล พัฒนาการ ผู้นำหมู่บ้าน และนำข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่จากการสำรวจมาวางแผนแบบมีส่วนร่วมในการหามาตรการแก้ไขปัญหาร่วมกันโดยใช้กระบวนการ AIC รวมทั้งคัดเลือกตัวแทนจากหน่วยต่าง ๆ มาเป็นคณะในการร่างระเบียบในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน
6. จัดประชุมปฏิบัติการเพื่อกำหนดแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรในตำบลแม่ทะลบโดยคณะกรรมการตัวแทนชุมชนร่วมกับทีมวิจัย
7. จัดเวทีชาวบ้านเพื่อพิจารณาแผนการจัดการทรัพยากร ตำบลแม่ทะลบ
8. จัดประชุมเพื่อนำเสนอแผนงานการบริหารทรัพยากรให้กับองค์กรที่เกี่ยวข้อง อบต. ป่าไม้ เกษตรตำบล พัฒนาการตำบล เพื่อจะได้นำไปบรรจุไว้ในแผนการดำเนินงานในหน่วยงานของตนเอง
9. การจัดทำรายงานวิจัยในระยะที่ 1
10. การทดลองการดำเนินงานตามแผนการบริหารทรัพยากร
11. การติดตามและประเมินผลการดำเนินงานและสรุปบทเรียนในการจัดการทรัพยากรแหล่งต้นน้ำชุมชนแม่ทะลบ โดยองค์กรชาวเขาและคนพื้นที่ราบร่วมกับองค์กรบริหารส่วนตำบล

ช่วงที่ 2 การทดลองดำเนินการตามแนวทางที่ได้ในช่วงที่ 1 ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินงานดัง

นี้

1. การจัดเวทีเตรียมความพร้อมทีมวิจัยและตัวแทนคณะกรรมการชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและเตรียมความพร้อมในการทดลองการดำเนินงาน
2. การรับสมัครอาสาสมัครแต่ละหมู่บ้านละ 10 คนเพื่อมาร่วมดำเนินการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบลแม่ทะลบ

3. การจัดประชุมพัฒนาทีมคณะกรรมการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบลแม่ทะลบ เพื่อวางแผนทดลองการดำเนินงานและสร้างกลไกการประสานงานระดับตำบลและหมู่บ้าน และแบ่งบทบาทหน้าที่ และผู้รับผิดชอบการดำเนินงานในด้านการฟื้นฟู ด้านการอนุรักษ์ ด้านการจัดการทรัพยากร พร้อมทั้งการกำหนดตัวชี้วัดในการดำเนินงานแต่ละกิจกรรม เพื่อวางแผนติดตามประเมินผลและปรับปรุงกิจกรรม พร้อมทั้งประกาศแต่งตั้งโดยองค์การบริหารส่วนตำบล
4. จัดประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบลแม่ทะลบฝ่ายอนุรักษ์เพื่อจัดทำร่างกฎกติกาในการดูแลรักษาทรัพยากร การลงโทษและการปรับ และคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อมารับผิดชอบ และให้แต่ละหมู่บ้านนำไปพิจารณากติการ่วมกับประชาชนในพื้นที่
5. จัดประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบล เพื่อกำหนดกติกาในการอนุรักษ์ตามที่ประชาชนทั้ง คนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบเห็นชอบ เพื่อเป็นกฎกติกาของตำบล พร้อมทั้งนำเสนอให้องค์การบริหารส่วนตำบลประกาศเป็นข้อบังคับตำบล
6. จัดประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบลแม่ทะลบฝ่ายฟื้นฟูในการวางแผนทดลองการดำเนินการฟื้นฟูทรัพยากร รวมทั้งคัดเลือกผู้รับผิดชอบกิจกรรมต่าง ๆ พร้อมทั้งติดตามการปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
 - ❖ การส่งเสริมการจัดทำเหมืองฝายแต่ละหมู่บ้าน
 - ❖ การส่งเสริมการปลูกป่าทั้งไม้ผลและสมุนไพร
 - ❖ การส่งเสริมการบวชป่า
7. จัดประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบลแม่ทะลบฝ่ายบริหารจัดการทรัพยากร ในการวางแผนทดลองการดำเนินการบริหารจัดการทรัพยากร รวมทั้งคัดเลือกผู้รับผิดชอบกิจกรรมต่าง ๆ พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
 - ❖ การประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรในระดับตำบลเพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากร การกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่ใช้สอย การเก็บพืช สัตว์ อัตรการเก็บ ระยะเวลาการเก็บ และประกาศเป็นข้อบังคับตำบล พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม

- ❖ การดำเนินการทดลองการจัดทำแผนที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะปลูกแก่กะหล่ำปลี 6 หมู่บ้าน เพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ โดยใช้กระบวนการ AIC ระหว่างองค์กรชาวบ้านและหน่วยงานราชการ พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
 - ❖ การจัดประชุมคณะกรรมการเมืองฝ่ายในการวางระเบียบบริหารจัดการน้ำในตำบลแม่ทะลบ พร้อมทั้ง ประกาศเป็นข้อบังคับตำบล พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
 - ❖ การประชุมชาวบ้านเพื่อวางแผนการทดลองการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนมาส่งเสริมเป็นอาชีพ
 - ❖ ดำเนินการทดลองส่งเสริมการขายการปลูกผักกูด การเก็บและขยายพันธุ์สมุนไพรและหน่อไม้ พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
 - ❖ ดำเนินการทดลองส่งเสริมการเพาะอีโคโน พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
8. จัดเวทีเรียนรู้สรุปผลการดำเนินงาน 6 เดือนแรก เพื่อทบทวน ปรับปรุง รูปแบบ กลไกการดำเนินงานที่เน้นการนำเอาวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบมาดำเนินการ พร้อมทั้งติดตามปรับปรุงและประเมินผลกิจกรรม
 9. จัดทำรายงาน 6 เดือนแรก
 10. จัดเวทีสรุปบทเรียน การดำเนินงานการฟื้นฟูสายน้ำแม่ทะลบและการบริหารทรัพยากรป่าไม้โดยวิถีชีวิตคนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบกลุ่มน้ำแม่ทะลบ เพื่อนำมาปรับเป็นแผนการดำเนินการดำเนินกิจกรรมของตำบลต่อไป
 11. จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

บทที่ 3

สายน้ำแม่ทะลบและทรัพยากรตำบลแม่ทะลบ

3.1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

3.1.1 ประวัติตำบลแม่ทะลบ

คำว่า "แม่ทะลบ" มาจากชื่อสายน้ำที่ไหลผ่านตำบลแห่งนี้ "แม่" คือแม่น้ำ ส่วนคำว่า "ทะลบ" มาจากภาษาเหนือ "ทะ" หมายถึง การล้นทะลัก "ลบ" หมายถึงการลดลงอย่างรวดเร็ว รวมความเป็นปรากฏการณ์ของน้ำป่าหลากท่วมไร่นาแต่ก็แห้งไปในเวลาไม่นาน

เมื่อช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 มีหลักฐานหลายอย่างบ่งบอกถึงการก่อตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านภายในพื้นที่ตำบลแม่ทะลบ สืบเนื่องจากประวัติการสร้างวัดวาต่าง ๆ เช่น ในวัดป่าแดง ว่ามีการบูรณะวัดร้างขึ้นมาเมื่อประมาณ พ.ศ 2462 ซึ่งสมัยนั้นตำบลแม่ทะลบเกือบทั้งหมดเป็นพื้นที่นาป่าเขา ขณะเดียวกันคนในตำบลปงคำ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทำให้การทำมาหากินค่อนข้างฝืดเคือง ชาวไทในบางส่วนจึงทะยอยอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนเนื่องจากพื้นที่แถบนี้ในขณะนั้นค่อนข้างที่จะอุดมสมบูรณ์กว่า และน้ำท่าสะดวก จากนั้นมีการย้ายเข้าจากหลายพื้นที่เข้ามา เช่น จากชาวบ้านบ้านน้ำดิบลำพูน หรือคนทางอำเภอพร้าว ทำให้เกิดหมู่บ้านใหม่ ๆ ขึ้นมา 6 หมู่บ้าน ดังนี้

1. บ้านแม่ทะลบ (หมู่ที่ 1)
2. บ้านป่าแดง(หมู่ที่ 2)
3. บ้านป่าจิวหรือดงป่าจิว(หมู่ที่ 3)
4. บ้านคอยหล่อ(หมู่ที่ 4)
5. บ้านดงหรือบ้านดงฉิมพลี(หมู่ที่ 5)
6. บ้านใหม่พัฒนาหรือหนองนกแก้ว(หมู่ที่ 6)

ส่วนประวัติการก่อตั้งตำบลนั้นประธานบริหาร อบต. ได้ให้ข้อมูลว่าปู่พระยาอินทร์ ซึ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ภายในตำบล ได้ตั้งตำบลใหม่ขึ้นมาก่อน ชื่อว่า "ตำบลแม่ทะลบ" โดยปู่พระยาอินทร์เป็นกำนันเอง

ต่อมาสมัยของพระยาปงคำ ได้ยุบเอาตำบลแม่ทะลบรวมเป็น ตำบลปงคำเข้าด้วยกันและมีผู้ใหญ่บ้านสืบต่ออีก 13 สมัย คือ

1. นายจันทร์แก้ว ไม่ทราบนามสกุล
2. เทนตา อินลวด
3. นายโต๊ะ ดอนแก้ว

4. นายโย คอนแก้ว
5. นายทะ ปินยาสิน
6. นายเจย ไม่ทราบนามสกุล
7. นายดีบ จะเนตร
8. นายดีบ จะเนตร
9. นายทอน เขียงปัด
10. เทนานใจ ทราขมูล
11. นายธรรม ดาทะลา
12. นายยัง ทอนอินทร์
13. นายบุญส่ง ชมพู

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2525 ตำบลแม่ทะลบ ได้แยกจากตำบลปงคำอย่างเป็นทางการ และอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอไชยปราการ

3.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะของภูมิประเทศของตำบลแม่ทะลบนั้นประกอบไปด้วยพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูงสลับกันอยู่ทางทิศตะวันออกซึ่งติดกับจังหวัดเชียงราย ส่วนที่เหลือจะเป็นที่ราบลุ่มที่ใช้ในการเพาะปลูกและทำสวน ซึ่งมีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	อำเภอฝาง
ทิศใต้	ติดกับ	ตำบลศรีดงเย็น
ทิศตะวันออก	ติดกับ	อำเภอฝาง และอำเภอแม่สรวย จ.เชียงราย
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ตำบลปงคำ

3.1.3 ข้อมูลประชากร

มีจำนวนหมู่บ้านในการปกครอง 10 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,762 ครัวเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 6,764 คน แยกเป็นชาย จำนวน 3,389 คน เป็นหญิง จำนวน 3,375 คน ซึ่งสามารถแจกแจงเป็นรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลประชากรในตำบลแม่ทะลบ

หมู่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	ประชากรทั้งหมด	เป็นชาย	เป็นหญิง
1	บ้านแม่ทะลบ	239	956	523	433
	บ้านห้วยต้นดอง	127	487	240	247
	บ้านห้วยโป่งพัฒนา (บนมดอย)	26	144	78	66
2	บ้านป่าแดง	541	2,030	1,020	1,010
	บ้านห้วยปู่จา (บนมดอย)	18	94	47	47
3	บ้านป่าจั่ว	216	716	363	353
4	บ้านดอยหล่อ	225	715	344	371
	บ้านโป่งลึกกนก (บนมดอย)	110	544	280	264
	บ้านป่าหนา	50	268	136	132
5	บ้านดงจิมพลี	210	810	358	452
รวม		1,762	6,764	3,389	3,375

3.1.5 พื้นที่อยู่อาศัยและการประกอบอาชีพตำบลแม่ทะลบ

ข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและการประกอบอาชีพในตำบลแม่ทะลบนั้นสามารถแยกได้ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลพื้นที่ปลูกอาศัยในตำบลแม่ทะลบ

หมู่ที่	บ้าน	พื้นที่ตำบลทั้งหมด (ไร่)						รวม
		ไร่	สวน	นา	ป่าชุมชน	ป่าสงวน	ที่อยู่	
1	บ้านแม่ทะลบ	103,725	103,725	77,000	200	103,725	-	388,375
	บ้านห้วยต้นดอง	3,000	1,000	15	500	50,000	-	54,515
	บ้านห้วยโป่งพัฒนา	200	167	-	-	-	-	367
2	บ้านป่าแดง	-	-	-	-	-	-	-
	บ้านห้วยปู่จา	-	-	-	-	-	-	50
3	บ้านป่าจั่ว	-	100	150	-	-	-	250

หมู่ที่	บ้าน	พื้นที่ตำบลทั้งหมด (ไร่)						รวม
		ไร่	สวน	นา	ป่าชุมชน	ป่าสงวน	ที่อยู่	
4	บ้านคอยหล่อ	200	150	150	-	-	-	500
	บ้านโง้งจอก นอก	2,500	500	-	-	-	-	3,000
	บ้านป่าหนาม	200	100	-	-	-	-	300
5	บ้านดงจิมพลี	1,000	1,000	1,000	-	-	-	3,000
รวม		110,825	106,742	78,315	700	153,725	-	450,357

ดังนั้นจึงสามารถสรุปข้อมูลด้านที่อยู่อาศัยและการประกอบอาชีพในตำบลแม่ทะลบนั้นได้ ดังนี้ ตำบลแม่ทะลบมีพื้นที่ที่เป็นไร่จำนวน 110,825 ไร่ และพื้นที่เป็นสวนจำนวน 106,742 ไร่ พื้นที่เป็นไร่นาจำนวน 78,315 ไร่ พื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 700 ไร่ พื้นที่ป่าสงวนจำนวน 153,725 ไร่

3.2 สถานการณ์ของสายน้ำแม่ทะลบและทรัพยากรป่าตำบลแม่ทะลบ

อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในเขตเทือกเขาผีปันน้ำ ซึ่งทอดตัวไปทางทิศทาง ตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำแม่น้ำปิงตอนบนผ่านเส้นทางสายเชียงใหม่ – ผัง บริเวณ คอยหัวโท อำเภอเชียงดาว ทอดยาวไปตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านคอยช้าง และคอยหาง สอบ ซึ่งเป็นสันปันน้ำแม่น้ำฝาง กก เทือกเขาผีปันน้ำนับว่าเป็นเทือกเขาที่มีความสำคัญมากต่อภูมิภาคนี้ กล่าวคือเป็นต้นน้ำสายสำคัญของการผลิตทางการเกษตร และเทือกเขาทั้งเทือกอยู่ในแผ่นดิน ไทย โดยที่ไม่มีพรมแดนประเทศเพื่อนบ้าน การจัดการเทือกเขาแห่งนี้ไม่มีความจำเป็นต้องอาศัย ความร่วมมือจากประเทศเพื่อนบ้านเช่นเดียวกับเทือกเขาอื่นๆ

ตำบลแม่ทะลบเป็นตำบลหนึ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะ ภูมิประเทศของตำบลแม่ทะลบ ส่วนมากเป็นพื้นที่เขาล้อมรอบที่ราบซึ่งอยู่ในเขตเทือกเขาผีปัน น้ำ ตำบลแม่ทะลบมีพื้นที่ทั้งหมด 62,087.5 ไร่ มีประชากรร้อยละ 60 เป็นชนพื้นราบ ร้อยละ 40 เป็นชาวเขาไม่มีสัญชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยลาหู่ ลีซอ อาศัยอยู่ในแหล่งต้นน้ำและประกอบ อาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

ตำบลแม่ทะลดตลอดระยะเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมาจากปี พ.ศ.2539 - 2545 นั้นพบว่า ปริมาณของน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาตินั้นมีปริมาณลดลงเป็นอย่างมากอันเนื่องมาจากสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของสภาพพื้นที่ที่มีลักษณะที่ไม่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ ประกอบกับการเผาป่าเพื่อหาสัตว์ป่าการเก็บพืชที่เป็นแหล่งในการดูดซับน้ำมาขาย หรือการขยายพื้นที่เพื่อใช้ในการทำไร่ของชาวเขาอันเนื่องมาจากความต้องการทั้งในเรื่องรายได้ที่ต้องมาเลี้ยงดูครอบครัว ซึ่งส่งผลทำให้ปริมาณของน้ำในแหล่งต้นน้ำแม่ทะลบนั้นมีปริมาณลดลงได้อย่างชัดเจน โดยพบว่าปริมาณของน้ำได้มีปริมาณลดลงมากซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสถิติที่ผ่านมาแล้วชาวเขาจะมีน้ำใช้ตลอดทั้งปีและในปัจจุบันนี้จะพบว่าในเดือนกุมภาพันธ์แหล่งน้ำจะแห้งทำให้ชาวเขาไม่มีน้ำใช้รวมทั้งชาวบ้านพื้นราบก็ได้รับความเดือดร้อนโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่มีน้ำใช้ในการเกษตรยิ่งไปกว่านั้นจะพบว่าแหล่งน้ำแม่ทะลบซึ่งเป็นแหล่งต้นกำเนิดของสายน้ำฝางที่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำกกที่อำเภอแม่อาว ซึ่งเป็นสายน้ำหลักที่ใช้ในการทำเกษตรของชาวบ้าน 3 อำเภอ คือ อำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และอำเภอแม่อาวได้เริ่มมีปริมาณน้ำลดลง จนเป็นเหตุที่ทำให้ชาวบ้านที่ใช้น้ำในการเกษตรต่างประสบกับปัญหาในเรื่องของน้ำเช่นเดียวกัน (ข้อมูลจากการประชุมวิเคราะห์ปัญหาเรื่องนี้ทางการเกษตรในตำบลเมืองเดือน พฤษภาคม 2543)

3.2.1 สภาพปัญหาและสาเหตุ

นับจากปี พ.ศ.2539 - 2545 นั้นพบว่าปริมาณของน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติในตำบลแม่ทะลมีปริมาณลดลงเป็นอย่างมากโดยพบว่าปริมาณของน้ำได้มีปริมาณลดลงมากซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสถิติที่ผ่านมาแล้วชาวเขาจะมีน้ำใช้ตลอดทั้งปีและในปัจจุบันนี้จะพบว่าในเดือนกุมภาพันธ์แหล่งน้ำจะแห้งทำให้ชาวเขาไม่มีน้ำใช้ รวมทั้งชาวบ้านพื้นราบก็ได้รับความเดือดร้อน จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจะพบว่าเกิดมาจากสาเหตุหลายประการ ที่มีความเชื่อมกันซึ่งประกอบไปด้วย

1. การขยายพื้นที่ทางการเกษตรโดยการบุกเบิกแผ้วถางป่า
2. การลักลอบตัดไม้เพื่อการค้า
3. เศรษฐกิจของครอบครัวไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับจำนวนคนที่เพิ่มขึ้นขาดงบประมาณ
4. ราษฎรขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากร
5. เจ้าน้ำที่ป่าไม้ไม่เพียงพอ
6. ขาดแหล่งน้ำในฤดูแล้ง
7. น้ำท่วม
8. สภาวะเคมีตกค้างในแหล่งน้ำ

9. แหล่งน้ำไม่เพียงพอในการอุปโภค บริโภค
3. ทรัพยากร - สัตว์ป่าลดลง, สูญพันธุ์
10. ป่าไม้ใช้สอยไม่มี
11. คนขาดจิตสำนึกรักป่า
12. ประเพณีและวัฒนธรรมมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าถูกทำลายในการเปลี่ยนของสังคม

จากปัญหาที่เกิดขึ้นพบว่ามีสาเหตุของปัญหาด้านทรัพยากร ป่าไม้ แหล่งน้ำ ในตำบลแม่ทะลบนั้นมีสาเหตุเกิดจากสิ่งต่าง ๆ ประกอบไปด้วย

1. ประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นแต่จำนวนพื้นที่มีจำกัด
2. เศรษฐกิจ
3. งบประมาณไม่เพียงพอ
4. ขาดการประชาสัมพันธ์
5. ขาดการติดตามผลการดำเนินงาน
6. ขาดงบประมาณ
7. การตัดไม้ทำลายป่า
8. ขาดความรู้ความเข้าใจในการทำการเกษตรอย่างถูกวิธี
9. ถูกบุกรุกป่า ไม่มีป่าให้สัตว์ได้อาศัย
10. เกิดจากการล่าสัตว์เอาสัตว์มาเป็นอาหารและเพื่อการค้าทำให้สัตว์ป่าสูญพันธุ์
11. ไม่มีป่าชุมชน
12. ขาดการรณรงค์ให้ข้อมูล
13. ขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ

จากปัญหาที่เกิดขึ้นหากมิได้รับการแก้ไขปัญหา ซึ่งในอนาคตปัญหาดังกล่าวจะก่อให้เกิดความรุนแรงขยายเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาแนวทางในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาดังกล่าว ดังนั้นจึงได้มีการนำเอากระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเริ่มจากการรวบรวมข้อมูลทรัพยากรที่มีอยู่มาจัดระบบเพื่อดำเนินการประเมินสถานภาพของทรัพยากรและนำไปสู่การวางแผนการบริหารจัดการ ซึ่งสามารถสรุปข้อมูลได้ดังต่อไปนี้

3.3 ทรัพยากรในตำบลแม่ทะลบ

ตำบลแม่ทะลบนับได้ว่าเป็นอีกตำบลหนึ่งที่มีทรัพยากรที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ พืช สัตว์ ป่าไม้ และแหล่งน้ำ จากการศึกษาครั้งนี้สามารถสรุปได้ดังนี้

3.3.1 ข้อมูลด้านแหล่งน้ำในชุมชน

ตารางที่ 3 แสดงข้อมูลแหล่งน้ำในตำบลแม่ทะลบ

หมู่	บ้าน	แหล่งน้ำตำบลแม่ทะลบ (แห่ง)							รวม
		บ่อน้ำ	น้ำบาดาล	แม่น้ำ	คลอง	ห้วย	หนอง	น้ำตก	
1	บ้าน แม่ทะ ลา	300	1	5	3 -ฝายตาจอ -ฝายผาแต -ฝายปง	3 -ห้วยโป่ง -ห้วยเมือง -ห้วยแม่ทะลบ	1 หนอง ฝายจอ	3 -ตาเดหมย -ห้วยตาต -ห้วยเมียง	316
1	บ้าน ห้วย ต้น ตอง	-	-	-	-	3 -ต้นตองตอย กองแก้ว -หนองช้าง -คอกหมูซากอง เขตป่าซุ่ม	-	3 -ห้วยโป่ง -ห้วยสายน้ำ แม่ทะลบ	6
1	บ้าน โป่ง พัฒนา (บ้าน คอก)	3	-	-	-	2 -ห้วยเมียง - ห้วยโป่งผา	-	2 -ห้วยเมียง -โป่งผา	7

หมู่	บ้าน	แหล่งน้ำตำบลแม่ทะลบ (แห่ง)							รวม
		บ่อน้ำ	น้ำบาดาล	แม่น้ำ	คลอง	ห้วย	หนอง	น้ำตก	
2	บ้าน แดง	500	4	4 -น้ำห้วย ผักไถ -ห้วยน้ำ สาก -ห้วย กล้วย นวล	3 -ห้วยคัน -โป่งหญ้า ไซ -บึงโป่งข่อย	2 -ห้วยม่วงหวาน -ห้วยเคือ	2 -หนอง หมา เยือง -หนอง บึงไหว	1 -น้ำตกเต ผักชี	516
	บ้าน ห้วยปูล ลา	3	-	-	-	-	-	-	3
3	บ้าน ป่าจั่ว	-	1	1 -แม่ทะ ลบ	-	-	1 -หนอง ป่าจั่ว	-	3
4	บ้าน ดอย หล่อ	1	4	1 -น้ำแม่ ทะลบ	-	2 -ห้วยแม่ทะลบ -ห้วยม่วงหวาน	2 -หนอง น้ำหลง -หนอง นกเต้	-	10
	บ้าน โป่ง จอก นอก	25	-	1	-	2 -ห้วยโป่งจอก -ห้วยทราย	2	1 -น้ำตกห้วย ทราย	31
	บ้าน ป่า หมา	4	-	-	-	1 -ห้วยทราย	-	1 -น้ำตกห้วย ทราย	6
5	บ้าน ดง จิมพลี	120	1	1 -น้ำแม่ ทะลบ	-	-	-	-	122
รวม		956	11	13	6	15	8	11	1,020

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่าแหล่งน้ำในตำบลแม่ทะลบนั้นจะประกอบไปด้วยแหล่งน้ำที่มีการก่อสร้างขึ้นคือ บ่อน้ำในบ้านรวม 956 บ่อ บ่อน้ำบาดาล 11 บ่อ และแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองประกอบด้วย แม่น้ำ 13 สาย คลอง 6 แห่ง ห้วย 15 แห่ง หนอง 8 แห่ง น้ำตก 11 แห่ง จากข้อมูลที่พบจึงสามารถสรุปได้ว่าตำบลแม่ทะลบเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านแหล่งน้ำ

หมายเหตุ

บ่อน้ำ คือบ่อที่มีการขุดเป็นวงกลมดินเฉลี่ยจะมีความกว้างประมาณ 1 – 2 เมตรและมีความลึกขบ่อโดยประมาณ 3 – 7 เมตร

น้ำบาดาล คือ แหล่งน้ำที่มีการขุดเจาะนำเอาน้ำใต้ดินมาใช้ โดยมีขนาดความกว้างตั้งแต่ 2 - 10 นิ้ว และมีความลึกประมาณ 15 – 30 เมตร

3.3.2 ข้อมูลพืชพันธุ์ที่พบในตำบลแม่ทะลบ

ในด้านพืชพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ในตำบลแม่ทะลบนั้นจากการศึกษาพบว่าไม้พันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

1) ประเภทไม้ยืนต้น

ตารางที่ 4 แสดงข้อมูลประเภทไม้ยืนต้นในตำบลแม่ทะลบ

ที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพื้นเมือง	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	วงศ์	จำนวน
1.	กระเทียม	มะคัง	Sandoricum Koetjape	MELIACEAE	ปานกลาง
2.	ขาม	หมะขาม	Artocarpus heterophyllus	MORACEAE	มาก
3.	ชะอม	ผักกระ	Acacia pennatawilld	LEGUMINOSAE	ปานกลาง
4.	ต้นกล้วย	ต้นกล้วย	Musa Paradisiala	MUSACEAE	มาก
5.	ต้นข่อย	ต้นข่อย	Streblus asper Lour	MORACEAE	มาก
6.	ต้นตาล	ต้นตาล	Borassusflabellifer Linn	PALMAE	น้อย
7.	ต้นมะกอก	ต้นมะกอก	Spondias pinnata kurz	ANACARDIACEAE	ปานกลาง
8.	ต้นสะเดา	ต้นสะเดา	Azadirachta indica Juss	MELIACEAE	ปานกลาง
9.	ต้นหวาย	ต้นหวาย	-	-	น้อย
10.	ต้นเคื่อ	ต้นเคื่อ	-	-	มาก

ที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพื้นเมือง	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	วงศ์	จำนวน
11.	ไผ่ปลายน	ไผ่ปลายน	-	GRAMINEAE	มาก
12.	มะกรูด	มะกรูด	Citrus hystrix DC	RUTACEAE	ปานกลาง
13.	มะขาม	มะขาม	Tamarindus indica	LEGUMINOSAE	มาก
14.	มะตูม	หมีปิ่น	Aegle marmelos	RUTACEAE	ปานกลาง
15.	มะนาว	หมีนาว	Citrus aurantifolia Swing	RUTACEAE	ปานกลาง
16.	มะปราง	มะปราง	Bouea macrophylla Griff	ANACARDIACEAE	น้อย
17.	มะพร้าว	มะพร้าว	Cocos nucifera	PALMAE	ปานกลาง
18.	มะเฟือง	มะเฟือง	Averrhoa carambola	AVERRHOACEAE	น้อย
19.	มะไฟ	มะไฟ	Baccaurea ramiflora	EUPHORBIACEAE	น้อย
20.	มะม่วง	หมีม่วง	Mangifera indica	ANACARDIACEAE	มาก
21.	มะเขือ	มะเขือ	Solanum	SOLANACEAE	ปานกลาง
22.	ลิ้นจี่	ลิ้นจี่	Litchi chinensis	SAPINDACEAE	มาก
23.	ลำไย	ลำไย	Dimocarpus longan Lour	SAPINDACEAE	มาก
24.	ส้มโอ	มะโอ	Citrus maxima	RUTACEAE	น้อย

หมายเหตุ

จำนวนมาก หมายถึง โดยเฉลี่ยจะพบในหมู่บ้านละ 500 ต้น ขึ้นไป

จำนวนปานกลาง หมายถึง โดยเฉลี่ยจะพบในหมู่บ้านละ 100 ต้น

จำนวนน้อย หมายถึง โดยเฉลี่ยจะพบในหมู่บ้านละ 50 ต้น

2) ประเภทพืชล้มลุก

ตารางที่ 5 แสดงข้อมูลประเภทพืชล้มลุกในตำบลแม่ทะลบ

ที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	วงศ์	จำนวน
1.	กระหล่ำดอก	กระหล่ำดอก	Oleracea Linn	BOTRYTIS LINN	น้อย
2.	กระหล่ำปลี	กระหล่ำปลี	Brassica oleracea Linn	CAPITATA LINN	น้อย
3.	กระเทียม	หอมเทียม	Allium Sativum	ALLIACEAE	มาก
4.	กระเพรา	หอมก้อ	Ocimum tenuiflorum Linn	LABIATAE	ปานกลาง
5.	ขิง	ขิง	Zingiber Officinale Roscoe	ZINGIBERACEAE	ปานกลาง

ที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	วงศ์	จำนวน
6.	ข่า	ข่า	Languas galanga [Swartz]	ZINGIBERACEAE	ปานกลาง
7.	ข้าวสาลี	ข้าวป้าง	-	-	ปานกลาง
8.	ข้าวโพด	ข้าวโพด	Zeamays Linn	GRAMINEAE	น้อย
9.	ตระไคร้	จักไคร	Cymbopogon citratus Stapf	GRAMINEAE	ปานกลาง
10.	แตงร้าน	แตงร้าน	Cucumis Sativus Linn	-	น้อย
11.	ถั่วฝักยาว	บะถั่ว	Vigna unguiculata Linn	LEGUMINOSAE	ปานกลาง
12.	ถั่วลิสง	ถั่วดิน	-	-	น้อย
13.	ถั่วเหลือง	ถั่วเหลือง	Glycine max merr	LEGUMINOSAE	ปานกลาง
14.	บุลย	บุลย	-	-	มาก
15.	ผักกระเฉด	ผักหนอง	Neptuniaoleracea Lour	LEGUMINOSAE	ปานกลาง
16.	ผักกูด	-	-	-	มาก
17.	ผักชี	หอมป้อม	Coriandrum Sativum Linn	UMBELLIFERAE	น้อย
18.	ผักบุ้งจีน	ผักบุ้งจีน	Ipomuea aquatica Forssk	CONVOLVULACEAE	ปานกลาง
19.	พริกขี้หนู	พริกขี้	Capsicum frutescens	SOLANACERE	มาก
20.	ฟักทอง	ฟักแก้ว	Cucurbita moschata Decne	CUCURBITACEAE	น้อย
21.	มะเขือพวง	มะเขือขี้กูด	Solanum Torrum	SOLANACERE	มาก
22.	มะเขือเทศ	มะเขือส้ม	Lycopersicum esculentum	SOLANACERE	ปานกลาง
23.	มันแกว	มันละแว	Pachyrhizus erosus Urban	LEGUMINOSAE	ปานกลาง
24.	มันฝรั่ง	มันอาดู	Solanum Tuberosum Linn	SOLANACERE	น้อย
25.	สวระหม่น	หอมคั่ว	-	-	ปานกลาง
26.	หอมแดง	หอมแดง	Eteuthetine bulbosa	TRIDACEAE	มาก

หมายเหตุ

จำนวนมาก หมายถึง โดยเฉลี่ยจะพบในหมู่บ้านละ 5,000 ต้น ขึ้นไป

จำนวนปานกลาง หมายถึง โดยเฉลี่ยจะพบในหมู่บ้านละ 1,000 ต้น

จำนวนน้อย หมายถึง โดยเฉลี่ยจะพบในหมู่บ้านละ 500 ต้น

3) ประเภทไม้สมุนไพร

ตารางที่ 6 แสดงข้อมูลประเภทไม้สมุนไพรในตำบลแม่ทะลบ

ที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	วงศ์	จำนวน
1.	กระชาย	หัวพะยอม	Boesenbergia Pandurata Holtb	ZINGIBERACEAE	มาก
2.	กระเทียม	หอมเทียม	Allium Sativum	ALLIACEAE	มาก
3.	กระเม็ง	ล้อมเกี้ยว	Eclipta prostrata	COMPOSITAE	ปานกลาง
4.	กล้วยน้ำว้า	กล้วยใต้	Musa	MUSACEAE	มาก
5.	กาฝากชะอม	กาฝากชะอม	Loranthaceae	-	ปานกลาง
6.	ขมิ้นชัน	ขมิ้นค้ำ	Curcuma longa Linn	ZINGIBERACEAE	ปานกลาง
7.	ชะจาว	ชะจาว	-	-	น้อย
8.	ขงกันนา	ขงกันนา	-	-	ปานกลาง
9.	ขิง	ขิง	Zingiber Officinale Roscoe	ZINGIBERACEAE	ปานกลาง
10.	ข่า	ข่า	Languas galanga [Swartz]	ZINGIBERACEAE	ปานกลาง
11.	ขี้เหล็ก	ขี้เหล็ก	Cassia Siamea Lamk	LEGUMINOSAE	มาก
12.	จิวแดง	จิวแดง	Bombax Ceib	BOMBACACEAE	ปานกลาง
13.	จักค่านเครือ	จักค่านเครือ	-	-	น้อย
14.	ชา (เมี่ยง)	ชา	Camelliasinensis	THEACEAE	น้อย
15.	ชุมเห็ดเทศ	ชุมเห็ดเทศ	Alata Linn	LEGUMINOSAE	น้อย
16.	ควดิง	ควดิง	-	-	น้อย
17.	คิปลิ	คิปลิ	Longum Linn	PIPERACEAE	ปานกลาง
18.	ตะไคร้	จักไคร	Cymbopogon citratus Stapf	GRAMINEAE	ปานกลาง
19.	ตะไคร้หอม	จักไครหอม	Cymbopogon nardus Rendle	GRAMINEAE	น้อย
20.	ตะเภา	ตะเภา	-	-	ปานกลาง
21.	ต้นก่องข้าว	ต้นก่องข้าว	-	-	ปานกลาง
22.	ต้นเดือยหิน	ต้นเดือยหิน	-	-	ปานกลาง
23.	ต้นมะกั่วขม	ต้นมะกั่วขม	-	-	ปานกลาง
24.	ต้นไม้ตาย	ต้นไม้ตาย	-	-	ปานกลาง
25.	ทองแดง	ก้านทอง	Erythrina Stricta	LEGUMINOSAE	ปานกลาง
26.	ทับทิม	ก้อ	Punica granatum Linn	PUNICACEAE	น้อย

ที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	วงศ์	จำนวน
27.	บอระเพ็ด	จูงจาลิง	Tinosporatuberculata Beumee	MENISPERMACEAE	น้อย
28.	บัวบก	ผักหนอก	Centella asiatica	UMBELLIFERF	ปานกลาง
29.	ใบกล้วยดิบ	ใบกล้วยดิบ	-	-	น้อย
30.	ใบพลู	ใบพลู	Piper nigrum Linn	PIPERACEAE	ปานกลาง
31.	ใบสาระแน	หอมด่วน	-	-	ปานกลาง
32.	ป่านเถื่อน	ป่านเถื่อน	-	-	น้อย
33.	ปิวแดง	ปิวแดง	-	-	น้อย
34.	ปูเลย	ปูเลย	-	-	ปานกลาง
35.	เปาหนาม	เปาหนาม	-	-	น้อย
36.	เป้าน้อย	เป้าน้อย	-	-	น้อย
37.	เป้าหลวง	เป้าหลวง	Croton roxburghii	EUPHOBACEAE	มาก
38.	ผักขม	ผักขม	Amaranthus	AMARANTHACEAE	มาก
39.	ผักคืด	ผักคืด	-	-	ปานกลาง
40.	ผักตำลึง	ผักเกลบ	Coccinia indica wight	CUCURBITACEAE	มาก
41.	ผักหวานบ้าน	ผักหวานบ้าน	Sauropus androgynus Merr	EUPHOBACEAE	ปานกลาง
42.	ฝรั่ง	บะก้วยกำ	Psidiumguajara Linn	MYRTACEAE	ปานกลาง
43.	เพชรสังฆาต	เพชรสังฆาต	Cissus quadrangularis Linn	VITIDACEAE	น้อย
44.	ฟ้าทะลายโจร	สามสิบสองคี่	Andrographis paniculata	ACANTHACEAE	ปานกลาง
45.	รากผักฮ้วนหมู	รากผักฮ้วนหมู	-	-	น้อย
46.	ลูกมะระจีนก	มะห่อย	Momordica charantia Linn	CUCURBITACEAE	ปานกลาง
47.	มะกรูด	มะขูด	Citrus hystrix DC	RUTACEAE	ปานกลาง
48.	มะกอก	หมะกอก	Spondiaspinnata	ANACARDIACEAE	ปานกลาง
49.	มะขาม	หมะขาม	Tamarindus indica	LEGUMINOSAE	มาก
50.	มะขามป้อมดิน	ลูกใต้ใบ	Phyllanthus urinaria lin	LEGUMINOSAE	มาก
51.	มะนาว	หมะนาว	Citrus aurantifolia Swing	RUTACEAE	ปานกลาง
52.	มะเฟือง	หมะเฟือง	Averrhoa carambola	AVERRHOACEAE	น้อย
53.	มะไฟ	หมะไฟ	Baccaurea ramiflora	EUPHORBACEAE	น้อย
54.	มะม่วง	หมะม่วง	Mangifera indica	ANACARDIACEAE	มาก
55.	มะม่วงกรดน้อย	มะม่วงกรดน้อย	-	-	น้อย